

Міністерство освіти і науки України
Рівненський державний гуманітарний університет
Кафедра природничих наук

Кваліфікаційна робота
на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»
з теми:

**МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ З АНАТОМО-
ФІЗІОЛОГІЧНИМИ ДЕФЕКТАМИ МОВЛЕННЯ НА УРОКАХ
ПРИРОДНИЧИХ ПРЕДМЕТІВ**

Виконала:
здобувачка ступеня вищої освіти «магістр»
спеціальності 014.15 Середня освіта
(Природничі науки)
Калько Надія Андріївна

Науковий керівник:
д. пед. н., проф. Грицай Наталія Богданівна

Рівне – 2025

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна (магістерська) робота *«Мотивація навчальної діяльності учнів з анатомо-фізіологічними дефектами мовлення на уроках природничих предметів»* представлена на 58 сторінках. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (39 найменувань) та додатків. У роботі 1 таблиця та 7 рисунків.

Кваліфікаційна робота присвячена дослідженню проблеми мотивації навчальної діяльності учнів з анатомо-фізіологічними дефектами мовлення на уроках природничих предметів. Теоретично обґрунтовано, розроблено та експериментально доведено ефективність методів і прийомів мотивації навчальної діяльності учнів з анатомо-фізіологічними дефектами мовлення.

Перший розділ розкриває сутність поняття «мотивація», її різновиди. Схарактеризовано основні теорії мотивації. Визначено складники мотивації в учнів з анатомо-фізіологічними дефектами мовлення. З'ясовано значення мотивації навчальної діяльності учнів в освітньому процесі.

У другому розділі проаналізовані методи та прийоми мотивації навчальної діяльності учнів з анатомо-фізіологічними дефектами мовлення на уроках природничих предметів. До них належать: корекція базових порушень мовлення, навчання розв'язку простих завдань за схемами, формування вмінь розв'язувати складні типові задачі та перехід до самостійного виконання творчих завдань.

Третій розділ присвячений розкриттю основних етапів дослідження, аналізу отриманих результатів, що підтвердили ефективність використання запропонованих методів і прийомів мотивації навчальної діяльності учнів з анатомо-фізіологічними дефектами мовлення на уроках природничих предметів. Впровадження чотириетапної методики зафіксувало суттєву позитивну динаміку у розвитку навчально-пізнавальних мотивів учнів з дефектами мовлення 5-9 класів. Загальне зростання розвитку навчально-пізнавальних мотивів учнів складає: кількість учнів з високим рівнем мотивації зросла з 21.8% до 36.5%; середній приріст мотивації зафіксовано по всіх класах: +14% (5-6 класи), +14,7% (7 клас), +15,1% (8 клас), +15,3% (9 клас)

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ МОТИВАЦІЇ ШКОЛЯРІВ	7
1.1. Освітні аспекти поняття «навчальна мотивація» дітей	7
1.2. Аналіз наукових досліджень з проблем навчальної мотивації учнів з порушеннями мовленнєвого розвитку	13
Висновки до розділу 1	22
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНА СКЛАДОВА НАВЧАЛЬНОЇ МОТИВАЦІЇ УЧНІВ	24
2.1. Педагогічні критерії навчальної мотивації школярів	24
2.2. Методики дослідження навчальної мотивації школярів	31
Висновки до розділу 2	36
РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ МЕТОДИКИ ПІДВИЩЕННЯ НАВЧАЛЬНОЇ МОТИВАЦІЇ УЧНІВ З ДЕФЕКТАМИ МОВЛЕННЯ НА УРОКАХ ПРИРОДНИЧИХ ПРЕДМЕТІВ	37
3.1. Організація і проведення педагогічного експерименту	37
3.2. Практичні рекомендації щодо розвитку навчальної мотивації учнів з порушеннями мовлення на уроках природничих предметів	43
Висновки до розділу 3	53
ВИСНОВКИ	54
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	55
ДОДАТКИ	58

ВСТУП

Актуальність теми. Провідна роль у контексті реформування середньої освіти відводиться організації навчального процесу на уроках природничих дисциплін, зокрема для школярів із мовленнєвими порушеннями, що охоплює цілі, зміст та процес засвоєння матеріалу [15]. Головне призначення цієї діяльності – оволодіння знаннями та методами їх самостійного здобуття, а освітній процес має бути сфокусований на формуванні такої діяльності в учнів.

Виникає потреба у створенні навчально-розвивального середовища, яке сприятиме вихованню відповідальних особистостей, здатних до самоосвіти, самовдосконалення та творчого використання отриманих знань для вирішення життєвих завдань [14]. Необхідним є впровадження педагогічних підходів, які не лише забезпечать засвоєння природничих знань та розвиток критичного мислення, але й покращать кожен елемент навчальної діяльності.

Важливо враховувати, що порушення мовлення є поширеним явищем серед дітей із психофізичними та/або розумовими порушеннями. Соціальна функція мови та мовлення має критичний вплив на психічний розвиток дитини.

Мовлення є фундаментальним для психічного розвитку загалом, виступаючи ключовим елементом у розвитку мислення (як його основа) та вищим механізмом регуляції поведінки [10].

Згідно з проєктом Державного стандарту, освіта має бути диференційованою, а метою ставиться досягнення кожним учнем обов'язкового мінімального рівня засвоєння матеріалу. Ці нові освітні вимоги вимагають впровадження інноваційних навчальних технологій, які б гарантували високу теоретичну й практичну підготовку, зосереджували навчально-виховний процес на особистості учня та створювали умови для досягнення кожним учнем запланованого рівня знань, умінь і навичок [14].

У відповідь на ці потреби тривалий час розроблялися методологічні основи для корекції та розвитку навчальної діяльності на уроках природничих предметів: для дітей із типовим розвитком – В. Беспалько, Л. Василенко, Н. Грицай, О. Литвак, С.

Максименко, Ю. Машбиць, М. Савчин та інші; для дітей із порушеннями мовлення – Е. Данилавічюте, Л. Журавльова, С. Конопляста, Н. Руденко, В. Тарасун, В. Тищенко, М. Шеремет та інші.

Всі ці дослідження підкреслюють нагальність створення специфічних умов для формування необхідної навчальної мотивації у школярів із мовленнєвими порушеннями. Однак, попри значні наукові здобутки у цій галузі, аналіз наукових робіт свідчить про недостатню повноту розкриття психолого-педагогічних аспектів навчальної мотивації учнів на уроках природничих дисциплін. Через актуальність зазначеної проблематики, її наукову та практичну значущість, а також недостатнє теоретичне й методичне опрацювання була обрана тема дипломного дослідження: „Мотивація навчальної діяльності учнів з анатомо-фізіологічними дефектами мовлення на уроках природничих предметів” [19].

Мета дослідження: провести глибокий теоретичний огляд і сформулювати дієві практичні поради для посилення мотивації до навчання природничих дисциплін у школярів із порушеннями мовлення.

Завдання дослідження:

1. Здійснити теоретичне вивчення психолого-педагогічних особливостей навчальної мотивації школярів із мовленнєвими вадами під час вивчення природничих дисциплін.
2. Визначити та обґрунтувати відповідні діагностичні інструменти для оцінки навчальної мотивації дітей шкільного віку з порушеннями мовленнєвого розвитку.
3. Скласти комплекс практичних порад, спрямованих на розвиток навчальної мотивації в учнів із вадами мовлення на уроках природничих предметів.

Об’єкт дослідження – особистісні характеристики школярів із мовленнєвими вадами у контексті занять з природничих дисциплін.

Предмет дослідження – мотиваційний компонент освітньої діяльності учнів із порушеннями мовлення під час вивчення природничих дисциплін.

Методи дослідження: комплексний аналіз навчально-методичних і педагогічних джерел, присвячених даній проблемі, для уточнення ключових

термінів і визначення підходів до вивчення навчальної мотивації школярів із мовленнєвими вадами на уроках природничих дисциплін.

Наукова новизна роботи полягає у систематизації, узагальненні і оцінці особливостей посилення мотивації до навчання природничих дисциплін у школярів із порушеннями мовлення.

Практичне значення роботи: полягає у можливості застосування теоретичних висновків і розроблених практичних порад різними фахівцями (викладачами природничих предметів, логопедами, психологами, корекційними педагогами, вчителями спеціальних закладів, викладачами та студентами ВНЗ), а також батьками, для ефективного розвитку шкільної мотивації до навчання в учнів із мовленнєвими порушеннями.

База дослідження: учні 5-9 класів Рівненського ліцею №1, підпорядкованого Рівненській міській раді.

Структура роботи: дослідження включає вступну частину, три основні розділи, висновки, перелік використаних джерел (39 позицій) і додатки. Обсяг основного тексту становить 53 сторінки, а загальний обсяг роботи – 60 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ МОТИВАЦІЇ ШКОЛЯРІВ

1.1. Освітні аспекти поняття «навчальна мотивація» дітей

У наукових джерелах (зокрема, Г. Костюк, С. Максименко, О. Савченко, М. Савчин та ін.) навчальна діяльність трактується як складний процес, що вимагає активності учня та має на меті здобуття знань, формування умінь і навичок. Цей процес може бути представлений у різних формах і включає низку складових: мотивацію, безпосередню активність, взаємодію (між учнем і вчителем, а також між учнями), самоорганізацію (постановка цілей, самостійність), операційний аспект (залучення пізнавальних функцій: мислення, пам'яті, уваги), навчальні дії (орієнтація у завданні, планування), самоконтроль, самооцінку та емоційні реакції. Навчальна діяльність є ключовою для шкільного віку [14].

У педагогіці існують різноманітні інтерпретації поняття "навчальна діяльність". Наприклад, Л. Василенко та М. Савчин визначають її як цілеспрямований процес, у якому відбувається розвиток особистості, інтелекту, здібностей і засвоєння знань [29]. Навчальна діяльність вважається успішною, коли учень опановує нові методи навчальних дій, самостійно ставить навчальні завдання та засвоює прийоми самоконтролю й самооцінки [15, 17].

Мотиваційний компонент є центральним у навчальній діяльності, а мотивація до навчання – однією з найгостріших проблем сучасної педагогіки. У науці існують різноманітні підходи до вивчення мотивації в цілому та навчальної мотивації зокрема, що призводить до відсутності єдиного визначення сутності мотивації та класифікації мотивів. Однак, загальновизнаним є факт, що мотивація відіграє вирішальну роль в успішності навчальної діяльності.

Процес навчання, його виконання та пов'язані з ним пізнавальні мотиви досліджували такі педагоги, як В. Бех, В. Бондар, Т. Візель, Ж. Глозман, Т. Докучина, І. Єременко, В. Єрещенко, А. Замша, В. Засенко, І. Мартиненко, Є. Речицька, Л. Прохоренко, Н. Стадненко, В. Тарасун, С. Чагарна, М. Шеремет, М. Ярмаченко та інші.

У шкільному віці формується особисте ставлення до навчання, а мотивація розглядається як одне з ключових психічних новоутворень, що виникає внаслідок активної освітньої діяльності учнів [23, 36].

Мотиваційний фактор вважається важливішим для успішного навчання, ніж інтелект. Визнання високої значущості навчального мотиву для розвитку особистості призвело до виділення принципу мотиваційного забезпечення освітнього процесу. І. Зязюн визначає мотивацію як "спонукання активності організму і його цілеспрямованості", а в широкому сенсі цей термін використовується в психології для вивчення причин і механізмів людської поведінки [34].

Натомість І. Підласий трактує мотивацію як сукупність процесів, методів і засобів, які стимулюють учнів до ефективного пізнання та активного засвоєння навчального матеріалу [34]. Термін "мотивація" може позначати як систему чинників, що визначають поведінку (цілі, потреби, прагнення, наміри), так і процес, який підтримує поведінкову активність.

Навчальна мотивація – це загальний термін для процесів і методів стимулювання учнів до плідної пізнавальної діяльності та засвоєння змісту освіти, її ефективність залежить від сформованості мотивації до учіння. Під мотивацією учіння розуміють полімотивовану активність, що включає комплекс спонукань, які визначають спрямованість особистості у навчанні та поведінці. Мотивація як процес зміни станів і відносин особистості базується на мотивах, які є конкретними причинами, що змушують людину діяти чи чинити певні вчинки.

Мотив (від лат. *moveo* – рухаю) – це рушійна причина дій [9]. На відміну від мотивації, мотив є стійкою внутрішньою властивістю суб'єкта поведінки, що спонукає до конкретних дій [35].

Вчені виділяють різні критерії та характеристики навчальних мотивів, зокрема, як спрямованість учня на певні аспекти навчальної роботи, пов'язані з його внутрішнім до неї ставленням [11]. Пріоритетом сучасної освіти є формування позитивної мотивації та підвищення інтересу учнів до навчання. Одним із ключових елементів, що розкривають ставлення школярів до навчання, є сукупність мотивів,

яка визначає їхню навчальну діяльність. Проблема стійкості особистості тісно пов'язана зі становленням мотивів поведінки, які є соціальними за походженням та етичними за змістом [10].

У психології для пояснення спонукальних факторів поведінки людини ключовими є поняття "мотивація" і "мотив", хоча існує певна термінологічна невизначеність. С. Гончаренко в "Українському педагогічному словнику" визначає "мотив" як спонукальну причину дій, що залучає особистість до пізнавальної та розумової діяльності, а "мотивацію" – як систему мотивів чи стимулів, що спонукає людину до певних форм поведінки чи діяльності [6].

Кембриджський психологічний словник пропонує декілька визначень мотивації: 1) гіпотетична психофізична сила, що змушує людей діяти; 2) у навчальній теорії – будь-яка ситуація, що посилює певну поведінку; 3) прагнення докладати зусиль для досягнення цілі; 4) процес, що переконує інших докласти зусиль для досягнення цілі [39]. Мотивація до навчання може бути інтерпретована як стимулюючий вплив внутрішніх або зовнішніх факторів на активність в освітньому процесі [26].

Встановлено, що мотивація покращує функціональний стан нервової системи, сприяючи утворенню зв'язків, а отже, формуванню знань, умінь і навичок. Поняття "мотивація" широко застосовується в усіх галузях педагогіки [30]. Г. Костюк, В. Мерлін та інші психологи у широкому сенсі розглядають мотив як усвідомлене чи малоусвідомлене спонукання до діяльності, підкреслюючи, що будь-яка цілеспрямована дія виходить із певних спонук, а усвідомлена спонука виступає як мотив [27]. Інші праці зазначають: "мотив – це те, що зумовлює прагнення людини до даної, а не якоїсь іншої мети... Мотивами називають потреби, почуття, інтереси, переконання та інші спонукання людини до діяльності, зумовлені вимогами її життя" [30]. Наведені визначення свідчать про складну психологічну структуру мотиву, що включає потреби, інтереси, переконання, ідеали, почуття та інше.

Сучасні освітні пріоритети зосереджені на вихованні успішної особистості, формуванні в учнів бажання вчитися, досягати поставлених цілей та, насамперед, розвитку інтересу й позитивної мотивації до навчання [26]. Оскільки навчання є

різновидом діяльності, навчальна мотивація є окремим видом мотивації особистості (рис. 1.1). Вчені визначають навчальну мотивацію як процес функціонування мотивів, що виражає прагнення особистості до активного засвоєння змісту освіти, визначає її діяльність і формується в процесі виховання. А. Телецька вважає її стимулом учнів до продуктивного пізнання та активного засвоєння навчального матеріалу через різні педагогічні прийоми, методи та засоби [32].

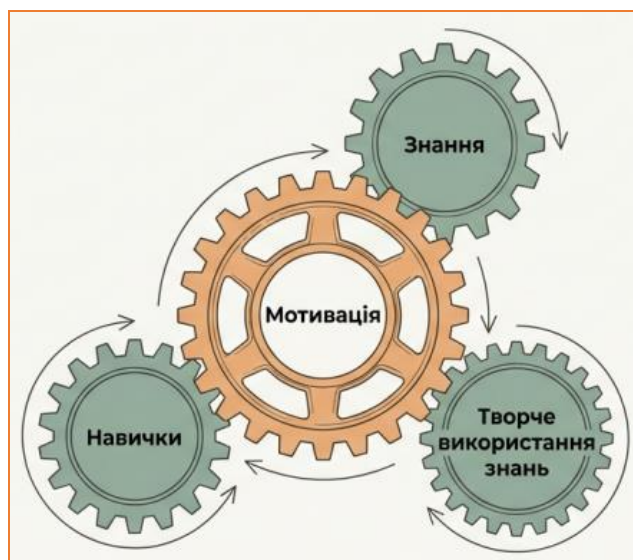

Рис. 1.1. Навчальна мотивація є окремим видом мотивації особистості

Багатогранність мотивів, що лежать в основі навчальної діяльності, свідчить про полімотивованість навчання. Ф. Гааз зауважує, що мотиви навчання різні, оскільки воно є частиною різних видів діяльності, які дають суб'єкту різні результати [30]. Згідно з "Психологічним довідником учителя", навчальна мотивація, як і будь-який інший вид мотивації, залежить від низки специфічних факторів: освітньої системи та установи; організації освітнього процесу; індивідуальних особливостей учня (вік, стать, здібності, інтелект, рівень домагань, самооцінка, взаємодія з однолітками); особистісних характеристик педагога та його ставлення до учня і роботи; специфіки навчального предмету [25].

Сукупність мотивів діяльності та поведінки формує мотиваційну сферу особистості, яка є динамічною і постійно змінюється [26].

Сучасна зміна освітніх пріоритетів акцентує увагу на суб'єкт-суб'єктній взаємодії "вчитель-учень", що вимагає від школяра готовності до активної участі в навчанні, бажання і вміння вчитися, а також розвитку внутрішніх мотивів.

Мотивація є одним із ключових чинників успіху, поряд зі здібностями, знаннями та навичками. Педагогічний словник визначає "навчальну мотивацію" як загальне позначення процесів, методів і засобів стимулювання учнів до продуктивної пізнавальної діяльності та активного засвоєння змісту освіти [33]. Успішність у навчанні значною мірою залежить від провідних мотивів суб'єкта учіння [36]. Найбільш вагомою для освоєння навчальної діяльності є мотивація, заснована на пізнавальних інтересах та інтелектуальних почуттях [24, 36].

Мотивація – це внутрішній стан людини, пов'язаний з її енергією, яка виникає в результаті взаємодії із зовнішнім світом. Формування мотивації учнів є першочерговим завданням вчителя, оскільки без неї неможливе вирішення жодних педагогічних цілей [7].

У педагогіці, при розгляді навчальної мотивації, що нерозривно пов'язана із загальнопсихологічною категорією мотивації, часто використовується діяльнісний підхід (І. Зимня, А. Лурія, А. Реан та ін.), який розглядає діяльність як специфічний вид людської активності, спрямований на пізнання і творче вдосконалення світу. Навчальний мотив визначається як ставлення учня до своєї діяльності і його спрямованість на неї [22]. Мотивами можуть бути потреби, інтереси, прагнення, емоції, установки та ідеали. Мотиви є складними, динамічними системами, в яких відбувається аналіз варіантів, вибір і прийняття рішень. Мотиви, що функціонують у системі навчання, описані такими науковцями, як Ю. Бабанський, А. Дусавицький, Т. Лях, І. Підласий та інші. Проблему мотивів шкільного навчання досліджували Н. Бабич, П. Білоусенко, Д. Богоявленський, Є. Голобородько, Т. Донченко, К. Ушинський, В. Сухомлинський та інші.

Дослідники наголошують, що для стимулювання та підтримки інтересу до знань необхідно: зацікавлювати новим матеріалом; створювати проблемні ситуації; добирати відповідний рівень завдань; акцентувати на практичній цінності результату; забезпечувати позитивну емоційну атмосферу; застосовувати заохочення; урізноманітнювати дидактичний матеріал. Ця діяльність базується на загальнодидактичних принципах (науковість, системність, послідовність, свідомість навчання), які визначають вибір методів і прийомів, забезпечують якісне засвоєння

змісту, формування комунікативних навичок і характер взаємодії "вчитель-учень". Принцип мотиваційного забезпечення навчання, визнаний доцільним такими вченими, як М. Богданович, О. Гребенюк, І. Лернер, О. Савченко та ін., вимагає від педагога орієнтуватися на активність учня, його допитливість, емоційність, інтелектуальний потенціал, самооцінку, місце в колективі, заохочувати співпрацю між учасниками процесу, відмовлятися від авторитарності та підтримувати розумові й вольові зусилля дитини [22]. Що вища мотивація, то більше факторів спонукають дитину до активності, і тим значніших результатів вона може досягти. Учитель, керуючи процесом учіння, повинен розуміти сутність навчальної мотивації, закономірності її розвитку та функціонування.

Поняття "мотивація" охоплює декілька психологічних феноменів: 1) систему факторів або сукупність причин, що спрямовують людину до дії чи бездіяльності; 2) свідоме застосування системи збудників, що активізують діяльність; 3) процес розгортання цієї системи збудників у структурі відповідної діяльності [31].

Мотивація – це багатовимірна сукупність причин, що визначають активність учнів і включають мотиви, потреби, цілі, наміри, інтереси, ідеали, цінності. Таким чином, формування мотивації — це не просто кількісне зростання позитивного чи негативного ставлення, а ускладнення структури мотиваційної сфери та її спонукань [1].

Мотивація також трактується як: 1) сукупність чинників, що підтримують і визначають поведінку; 2) сукупність мотивів; 3) спонукання, що викликає активність організму та визначає її напрямок; 4) процес психічної регуляції конкретної діяльності; 5) процес функціонування мотиву та механізм виникнення, напрямку й способів здійснення діяльності; 6) загальна система процесів, відповідальних за спонукання і діяльність [32].

В. Семиченко виділяє такі підходи до визначення мотиву:

- Мотив як спонукання. Це внутрішнє усвідомлене спонукання, що визначає готовність людини до діяльності, на відміну від простого стимулу.
- Мотив як потреба. Сама потреба виступає стимулом, є частиною мотиву або дає поштовх до його виникнення.

- Мотив як намір. Мотив відображає плани людини на майбутнє, має відповідну ціль і задум діяти певним чином.

- Мотив як ціль. Рушієм активності виступає предмет задоволення потреби, усвідомлений людиною, відокремлюючись від самої потреби.

- Мотив як стан. Спонування до дії виникає при перебуванні людини у певному стані, що містить захоплення, яке передує задоволенню і є власне мотивом.

- Мотив як оцінювання. Задоволення виступає позитивною оцінкою, що формує мотиваційну установку на виконання певної діяльності у майбутньому.

- Мотив як емоції. Виникнення і задоволення потреб супроводжується емоційними переживаннями, де емоція є складовою або самим мотивом.

- Мотив як стійкі властивості особистості. Стійкі якості особистості впливають на поведінку та визначають характер діяльності, поряд із зовнішніми стимулами.

- Мотив як першопричина активності. Мотивом виступають будь-які зовнішні чи внутрішні фактори, такі як інтереси, нахили, особливості зовнішньої ситуації, можливості, умови досягнення мети, моральні принципи [8, 21].

Аналіз психологічної літератури щодо мотивації учіння виділяє декілька стратегій дослідження: а) вивчення впливу мотивації на діяльність; б) дослідження розвитку мотивації у різні вікові періоди шкільного життя; в) вивчення впливу формування діяльності на мотиваційну сферу. Ці підходи різняться тим, чи розглядається мотивація як незалежна/залежна змінна, передумова/результат навчальної діяльності. Оптимальними є стратегії, що дозволяють вивчати розвиток мотивації протягом усього навчання та демонструвати її зміни під впливом соціальних умов, виховання і навчання.

1.2. Аналіз наукових досліджень з проблем навчальної мотивації учнів з порушеннями мовленнєвого розвитку

Навчальний заклад відіграє ключову роль у формуванні мотивації до навчання, адже в цей період онтогенезу провідною є саме навчальна діяльність, яка значною мірою впливає на поведінку, формування світогляду дитини, її ставлення до себе, оточуючих та визначає її активність.

При цьому, мотиви є специфічними рушійними силами поведінки особистості, які базуються на потребах [11, 24]. Об'єкт, що може задовольнити потребу, не є чітко визначеним одразу; він набуває конкретики лише під час активної діяльності людини. Чітке розуміння мотиву допомагає зрозуміти, у які саме навчальні мотиви можуть трансформуватися наявні потреби особистості дитини.

Мета діяльності, за визначенням психологів, є спрямованістю активності індивіда на проміжні результати, що ведуть до задоволення потреби. Сам процес появи нових мотивів нерозривно пов'язаний з формулюванням нових цілей. Реалізація наявних мотивів до навчання у школяра неможлива без вміння ставити цілі. Інтереси учня також тісно корелюють з його цілями та особистісними мотивами [11].

Емоційний стан і характер переживань, що виникають під час навчальної діяльності у шкільному віці, також відіграють значну мотиваційну роль. П. Якобсон зазначає, що крім позитивних емоцій, учні переживають і негативні, які можуть бути пов'язані не лише з самим навчанням, а й зі взаємодією з однолітками, чия думка (схвалення чи осуд) є вкрай важливою, а також з оцінюванням та критикою з боку вчителя. Вплив цих негативних емоцій, на думку психологів, може призвести до формування негативного ставлення до навчання та зниження мотивації [11].

Як показали дослідження В. Бондаревського та інших, позитивне сприйняття навчальної діяльності, як головної, є необхідною умовою для гармонійного розвитку особистості школяра [11, 24]. Важливим індикатором формування мотивації є успішність у навчанні, що проявляється у шкільних оцінках та регулярності відвідування занять. Успішність виступає як зовнішній критерій, що відображає рівень розвитку та ефективність навчальної діяльності учнів.

Значущим фактором є ставлення учнів до оточуючих, яке проявляється у взаємодії «вчитель – учень» та «учень – учень» під час навчання. Згідно з дослідженнями, взаємини з педагогом є особливо важливими для школяра. Від цих стосунків залежить ставлення учня до навчання, його емоційний стан, а це, у свою чергу, впливає на динаміку мотивації до пізнання. Також зростає важливість стосунків з однокласниками. Емоційний стан дитини, пов'язаний з її позицією у

колективі, здебільшого формує тип навчальної мотивації та загальне ставлення до навчання. Це ставлення значною мірою залежить від того, наскільки задовольняються соціальні потреби учня у процесі спілкування з оточенням [11].

Крім мотивації, на поведінку дитини під час навчання впливає її самооцінка, рівень прагнень, пов'язаний з бажанням досягти успіху, та емоційний фон під час освітнього процесу [11]. Мотивація до навчання у дітей, що зростають у різних соціальних умовах, формується, як стверджують О. Прихожан, Н. Толстих та інші, під впливом унікальних особливостей соціальної ситуації їхнього розвитку. Л. Виготський визначав соціальну ситуацію розвитку як «цілком своєрідні, специфічні для даного віку, виняткові, єдині і неповторні відносини між дитиною і навколишньою соціальною дійсністю» [11].

Педагогічна теорія підтверджує, що навчальний заклад має значний потенціал для розвитку мотиваційної сфери, який необхідно задіяти для запобігання «мотиваційному вакууму». Основне завдання у сфері мотивації полягає в тому, щоб навчити дитину вчитися, оскільки це є стартом для формування мотивації до пізнання, що визначає її подальший життєвий шлях.

Розвиток навчальної мотивації відбувається у двох основних напрямках: перший – через вплив зовнішнього середовища, другий – через зміну внутрішнього ставлення учня до процесу навчання. Значний вплив на формування позитивної мотивації має здатність учнів успішно долати перешкоди, що виникають під час навчання.

Навчальна проблема – це усвідомлене протиріччя, яке перешкоджає подальшій діяльності, формуючи в дитини переконання про складність навчання та власну нездатність досягти успіху.

Причини, що викликають труднощі у навчанні, можна умовно розділити на особистісні та соціальні. Соціальні чинники визначають характер середовища, в якому відбувається розвиток дитини та формування її «Я»-концепції. Особистісні чинники, що спричиняють проблеми у навчанні, поділяються на фізіологічні та психологічні [35]. Ці фактори починають впливати на дитину ще до вступу до школи. З початком навчання додається ще один вагомий чинник – вплив освітньої

системи та, зокрема, вчителя, що може проявлятися у наступному: невідповідність організації навчального процесу фізіологічним можливостям дітей; ігнорування педагогом соціальних факторів, що впливають на становлення особистості; недостатня увага вчителя до фізичного та психічного розвитку учнів; відсутність системної підтримки психологічного розвитку особистості; нездатність педагога застосовувати індивідуальний підхід через недостатню професійну кваліфікацію чи небажання впроваджувати сучасні методики; нездатність вчителя контролювати свій емоційний стан і поведінку з урахуванням особливостей школярів; а також надмірне зосередження вчителя на поділі дітей за рівнем інтелекту й успішності та відкрите виявлення переваги до учнів з високими показниками.

Розвиток вольових якостей впливає на здатність учня довгостроково прагнути до мети, свідомо долаючи перешкоди та труднощі. Нерозвиненість цих якостей може призвести до втрати дитиною віри у власні сили у випадку невдачі, хоча для самостійного успіху в навчанні необхідна концентрація інтелектуальних і вольових зусиль.

Педагогічна література визначає такі умови для формування стійкої мотивації до навчання: забезпечення гуманного ставлення до кожного учня та сприяння розкриттю його особистості; стимулювання активності дітей за допомогою інноваційних навчальних технологій; наповнення навчального контенту цікавим та особистісно значущим матеріалом; задоволення потреби у спілкуванні з педагогом та однолітками під час занять; застосування об'єктивного оцінювання результатів діяльності учня з боку вчителя; розвиток допитливості та інтересу до пізнання; надання можливості учням самостійно розв'язувати проблемні ситуації та долати труднощі; формування реалістичної самооцінки власних здібностей; стимулювання прагнення до саморозвитку та самовдосконалення; забезпечення ситуації успіху як основи для подальшої успішності; виховання відповідальності за навчальну діяльність та формування почуття обов'язку.

Створення позитивної мотивації вимагає системної та скоординованої роботи педагога, вихователя та батьків [35]. Педагоги нерідко роблять передчасні висновки, що ускладнює пошук індивідуального мотиваційного підходу до кожного учня.

Наприклад: якщо учень не запам'ятовує правило, вважається, що він не має бажання вчитися; якщо він неактивний на уроках – його вважають лінивим; якщо не виконує вказівки – впертим. Прагнення вчителя розділити учнів на «успішних» і «проблемних» обмежує його можливості у пошуку ефективних і гуманних методів впливу на дитину [32].

Навчальна мотивація формується під впливом освітньої системи та конкретного закладу, де відбувається навчання, організацією педагогічного процесу, особистісними особливостями учня (вік, стать, рівень інтелекту, здібності, самооцінка, взаємодія з іншими), а також суб'єктивними характеристиками педагога, включаючи його ставлення до школяра, та специфікою самого навчального предмета [12, 24].

Ефективним способом стимулювання інтересу до пізнання, а отже, і позитивної мотивації, є застосування на уроках природничих дисциплін цікавого контенту та методів організації пізнавальної роботи. Використовуючи пізнавальний інтерес, педагог знаходить у навчальному матеріалі, методиці його подачі та організації діяльності інструменти, що захоплюють учнів навчанням. До них належать: акцентування на ключових ідеях, формулювання завдань у проблемному ключі, демонстрація цікавих експериментів, заохочення творчих робіт та використання технічних засобів навчання [12].

На сьогодні актуальною проблемою є зростання кількості учнів з вираженими порушеннями мовленнєвого розвитку (за даними Е. Данілавічюте, М. Русецької, В. Тарасун, Н. Чередніченко, Г. Чиркіної, М. Шеремет та ін.). Спільною особливістю цих дітей є знижена пізнавальна активність, що ускладнює навчальний процес, а також формування мотивації та прагнення до здобуття нових знань, навичок і досвіду [2, 10, 15, 17, 26].

В. Тарасун вказує, що проблеми у навчанні дітей з мовленнєвими порушеннями зумовлені недорозвитком послідовних (сукцесивних) та одночасних (симультанних) синтезів на рівнях сприйняття, пам'яті та мовленнєво-мисленнєвих процесів, а також недостатньо розвиненими загальними та спеціальними навчальними здібностями [15].

Н. Гаврилова та В. Тарасун зафіксували у всіх учнів з порушеннями мовлення значні проблеми в аналітичній діяльності, які проявляються у наступному [15]:

- труднощі при класифікації як образного, так і словесного матеріалу;
- під час роботи зі словесним матеріалом вони відволікаються на другорядні зовнішні характеристики (колір, форма, розмір) і роблять узагальнення на їхній основі, ігноруючи абстрактний зміст;
- при роботі з наочною більше уваги приділяють зовнішнім особливостям об'єктів, а не їх внутрішньому абстрактному змісту, що призводить до не завжди коректних узагальнень;
- при роботі як з текстовим, так і з наочним матеріалом змістового характеру, учням складно самотійно, без підказок, визначити послідовність подій у тексті чи серії зображень та встановити логічні зв'язки між словами.

Л. Томме зазначає, що діти з мовленнєвими порушеннями мають вибірковий дефіцит когнітивних процесів і функцій, які є основою для розвитку навчальної діяльності. Мовленнєва діяльність підтримується комплексом вищих психічних функцій, які активно розвиваються у школярів, і, як будь-яка діяльність, вона складається з кількох елементів, серед яких ключовим є мотиваційно-цільовий компонент [10, 15].

Очевидно, що ефективною та осмисленою може бути лише та діяльність, яка стимулюється внутрішніми чинниками та спрямована на досягнення чітко сформульованих цілей. Серед школярів з мовленнєвими порушеннями значна частина має вкрай низькі показники оволодіння навичками. Нерозвиненість мотиваційно-цільового елементу навчальної діяльності цих дітей прямо корелює з їхньою пасивністю в пізнанні, низьким рівнем самотійності та хронічними труднощами у засвоєнні навчальної програми. Зрозуміло, що дитина уникає занять, які вимагають надмірних зусиль, не приносять задоволення або супроводжуються відчуттям нездатності правильно виконати завдання (рис. 1.2).

Чітко усвідомлена й прийнята мета є ключовою для стимулювання мислення та забезпечення глибокого засвоєння знань і методів роботи. Постановка цілей – це

процес створення уявлення про майбутній результат діяльності та використання цього образу як орієнтира при виконанні розумових чи практичних операцій.

Рис. 1.2. Мовлення – результат низки процесів, розвинутих у школярів

Дослідники (Ю. Бабанський, Н. Бернштейн, Н. Белопольська, В. Лубовський, І. Мартиненко, І. Марченко, М. Семаго, Н. Семаго, В.Тарасун та інші) відзначають, що діти з мовленнєвими порушеннями мають значні труднощі у формуванні мотиваційної сфери та цілепокладання, особливо під час складних навчально-пізнавальних завдань.

Для успішного оволодіння навичками необхідні такі передумови: достатній розвиток усного мовлення, сформованість низки психічних функцій (уваги, гнозису, пам'яті, мислення, уяви), розвинена дрібна моторика, зріла емоційно-вольова та мотиваційна сфери. Цей процес також тісно пов'язаний із становленням таких складових мовленнєвої діяльності: мотиваційно-цільового, організаційно-орієнтувального, змістово-процесуального, регулювального та контрольного-оцінювального компонентів [4].

Розвиваючи мотиваційно-цільовий компонент мовленнєвої діяльності, слід враховувати, що оволодіння навичками є складним для учнів через необхідність засвоєння нового способу узагальнення та комунікації, а також через поступове піднесення деяких психічних процесів на якісно вищий рівень функціонування (В. Вундт, О. Лурія, Г. Томпсон). Подолання мовленнєвих труднощів і порушень має відбуватися паралельно з формуванням у дітей стійких мотивів до пізнання та прийняття ними навчальних цілей [4].

Усвідомлення особливостей мотивації сучасних школярів дозволяє фахівцям вдосконалювати освітній процес, розробляючи навчальні плани і програми, які максимально відповідають мотивам дітей та забезпечують найкращий результат.

Формування мотиваційної сфери в учнів з мовленнєвими порушеннями має свої особливості: для них характерні низька пізнавальна активність, нестійкі інтереси, зниження мотивації, негативне ставлення, сумніви у власних силах, підвищена чутливість, агресивність, образливість, а також проблеми у взаємодії з оточуючими та однолітками [37].

У мотиваційній структурі таких дітей переважають ігрові мотиви, через що навчальна діяльність не є для них привабливою. Також у цих учнів виникають проблеми з розвитком самоконтролю та саморегуляції. Мотиваційна сфера дітей з мовленнєвими порушеннями є менш розвиненою порівняно з їхніми однолітками з нормальним мовленнєвим розвитком [37].

Потреба у приналежності задоволена приблизно у половини дітей з порушеннями мовлення, потреба у спілкуванні – у двох третин, тоді як потреба у безпеці задоволена лише у невеликої їх частини. Реакція цих учнів на невдачу відрізняється від реакції дітей з типовим розвитком. Наприклад, після успішного виконання завдання деякі діти обирають наступне, легше, завдання, а не складніше. Це може свідчити про формування захисного механізму, що проявляється у прагненні зберегти успіх на заниженому рівні складності [37].

Школярі з порушеннями мовлення схильні некритично оцінювати свої здібності, часто їх переоцінюючи. У більшості випадків їхня об'єктивна характеристика не відповідає їхній самооцінці. Вони, як правило, не акцентують увагу на своїх недоліках, натомість позитивні риси дещо завищуються. Така самохарактеристика демонструє прагнення наблизитися до ідеалізованого образу. На відміну від однолітків з нормальним розвитком мовлення, діти з різними мовленнєвими порушеннями фактично належать до групи ризику виникнення тривожно-фобічних станів, оскільки вони сприймають світ крізь призму не лише незрілих, але й дефіцитарних сенсорних та емоційних структур. У цих дітей (за даними В. Кондратенка, І. Левченка, І. Марченка та інших) можуть спостерігатися фобії, надмірне хвилювання, тривожність, недовіра, загальна нервозність, тремтіння, підвищена пітливість, почервоніння шкіри та інші соматичні прояви [37].

Вчені, вивчаючи мотивацію учнів з мовленнєвими порушеннями, фахівці (В. Лубовський, Ю. Максименко, Н. Менчинська, Л. Переслені, Н. Піддубна, В. Подобєд та ін.) виділяють порушення цілеспрямованості, яке виражається у неправильній орієнтації в завданні, частковому або помилковому його виконанні, неадекватній реакції на труднощі та некритичному ставленні до результату своєї роботи. Згідно з Я. Бедером, В. Брайтфельдом, В. Лебединським, М. Лузіком, мотиваційна сфера цих школярів є збідненою, а мотивація до навчання характеризується низьким рівнем інтересу та потреби, нездатністю до цілепокладання та свідомого виконання дій, а також домінуванням зовнішніх стимулів над внутрішніми. Це призводить до того, що навчальна мотивація є або слабкою, або відсутньою, що негативно впливає на формування ефективної навчальної діяльності [26, 37].

Мотиваційна сфера учнів з мовленнєвими порушеннями відзначається розбіжністю між їхніми наявними та потенційними можливостями. І. Мартиненко підтверджує, що у цих дітей не сформована мотиваційно-вольова готовність до школи, що виявляється у запізненні формування навчальних мотивів, їхній нестійкості, поверховості та недостатній свідомості. У структурі їхньої мотивації переважають соціальні, ігрові та соціально-ігрові мотиви [18, 26].

Для забезпечення успішності в навчанні вчителю необхідно цілеспрямовано розвивати позитивну навчальну мотивацію.

Учень зберігає потребу в іграх, проте змінюється її зміст. Цей факт потрібно враховувати при плануванні навчального процесу. Також у школяра виражена потреба у руховій активності. Він не здатний тривалий час перебувати у статичному положенні на уроці. Ця потреба найбільш очевидна під час перерв. Отже, необхідно забезпечувати дітям більше можливостей для руху. Ключовим для школяра є розвиток пізнавальних потреб. Потреба у зовнішніх стимулах, що є рушійною силою розвитку психіки, переважно задовольняється педагогом. Вчитель також стимулює в учнів бажання опанувати необхідні вміння та навички, такі як читання, малювання, усне мовлення. Духовні потреби школяра з часом суттєво

трансформуються. Деякі з них стають сталими рисами особистості, інші – згасають [26].

Мотиви, що впливають на навчальну діяльність, можна розділити на дві основні групи. Перша група виникає безпосередньо із самого процесу навчання і залежить від його змісту та організації. Сюди входять пізнавальні інтереси, а також задоволення від інтелектуальної напруги та докладених зусиль. До другої групи належать мотиви, що розташовані поза рамками навчального процесу. Для учня є значущою оцінка його навчальної роботи з боку вчителів та інших дорослих. Він починає розуміти, що його статус серед однолітків і дорослих частково залежить від успішності в навчанні. Існують також мотиви, пов'язані з дорослим оточенням. Наприклад, серед відповідей на питання про причини навчання домінують такі: «Навчаюся, бо мені подобається вчитель» або «Навчаюся, бо хочу догодити батькам».

Такий тип мотивації формує відповідальне та сумлінне ставлення до школи та навчання, яке з часом не тільки зберігається, але й посилюється. Ставлення дітей до навчання може погіршитися, якщо не розвивати інші позитивні мотиви. У таких випадках більшість учнів починають уникати шкільних обов'язків, їхня старанність знижується, а авторитет вчителя.... Навчання насамперед: «Навчаюся, щоб не відставати від однокласників». Суспільна думка колективу стає визначальною у регулюванні поведінки учня. У класах зі здоровим ставленням до навчання слабші учні покращують свої результати. Навпаки, за наявності негативного ставлення, відмінник може знижувати темп і пристосовуватися до загального рівня. Отже, ключове завдання вчителя полягає у правильному формуванні колективної думки та ставлення у класі [11, 27].

Бажання отримувати високі оцінки також може бути мотивом, оскільки це допомагає посісти бажане місце у колективі. Проте лише у середньому шкільному віці оцінка, співвіднесена зі знаннями, стимулює учня до аналізу самого процесу пізнання. Позитивне ставлення до навчання формується й іншими мотивами, такими як інтерес до знань, прагнення оволодіти вміннями та навичками, а також зацікавленість конкретними предметами. Деякі учні можуть назвати кілька

дисциплін, які викликають у них інтерес. Навчально-пізнавальні мотиви не завжди є домінуючими у загальній системі мотивації, а їхня динаміка передбачає послідовний розвиток інтересу: спочатку до процесу та змісту навчання, а потім – до методів отримання знань [26].

Висновки до розділу 1

Таким чином, мотивація – це узагальнена назва усіх процесів, способів та інструментів, що стимулюють учнів до активного засвоєння освітнього контенту та продуктивної пізнавальної діяльності, ефективність якої визначається рівнем сформованості мотивації до навчання. Освітній процес, як і будь-яка інша діяльність, включає не тільки захоплюючі та цікаві аспекти, але й складні, менш доступні елементи. Розвиток мотивації ґрунтується не лише на емоціях і почуттях, а на свідомості учня. Тому вчені-педагоги рекомендують, крім використання розважальних елементів для стимулювання позитивної мотивації та пізнавальних інтересів, створювати умови, які формують усвідомлену потребу в отриманні знань, підкреслюючи їхню суспільну та особисту цінність.

РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНА СКЛАДОВА НАВЧАЛЬНОЇ МОТИВАЦІЇ УЧНІВ

2.1. Педагогічні критерії навчальної мотивації школярів

Важливим є підхід до навчальної мотивації як до полімотивованої системи, де ключову роль відіграє класифікація рівнів сформованості як окремих мотивів, так і мотивації загалом. Це викликає дискусії щодо критеріїв виділення рівнів, показників оцінки сформованості та методик визначення приналежності учня до певного рівня. Складнощі виникають при порівнянні численних параметрів і виведенні підсумкової оцінки мотивації при різних їхніх поєднаннях. Оцінювання мотивації є непростим завданням, що вимагає аналізу не лише окремих мотивів, а й всієї мотивації в цілому [11].

Науковці описують зміст мотивів за видами, рівнями, етапами, якостями та особливостями прояву в навчальній діяльності. Серед видів мотивів виділяють пізнавальні та соціальні. Пізнавальні мотиви, пов'язані зі змістом і процесом навчання, можуть мати такі рівні: інтерес до цікавого, до фактів та до суті й походження явищ. За мотивацією процесу виділяють три рівні: виконавський, пошуково-виконавський і творчий. Мотиви у своєму розвитку можуть проходити певні етапи та по-різному виявлятися в навчальній діяльності [11].

Психолог В. Крутецький класифікує навчальну мотивацію за п'ятьма рівнями:

1. Високий рівень шкільної мотивації та навчальної активності: наявність пізнавального мотиву, прагнення чітко виконувати всі вимоги вчителя, сумлінність, відповідальність, сильне переживання через незадовільні оцінки.

2. Добра шкільна мотивація: учні успішно справляються з навчанням, цей рівень вважається середньою нормою.

3. Позитивне ставлення до школи: діти почуваються комфортно у школі, їм подобається атрибутика учня (портфель, ручки, зошити) та спілкування; пізнавальні мотиви слабші, а сам навчальний процес цікавить мало.

4. Низька шкільна мотивація: діти неохоче відвідують школу, схильні пропускати заняття, на уроках займаються сторонніми справами/іграми, мають серйозні труднощі в навчанні та проблеми з адаптацією.

Негативне ставлення до школи/шкільна дезадаптація: серйозні труднощі в навчанні, нездатність впоратися з матеріалом, проблеми у спілкуванні з однокласниками й учителем; школа сприймається як вороже середовище, що викликає агресію, відмову від виконання завдань, порушення норм і правил, нервові та психічні розлади [13].

Мотивація учіння визначається такими критеріями: а) ставленням до навчання як до особистісно значущої діяльності; б) суб'єктами, що є особистісно значущими для учня (однолітки, вчителі, батьки); в) типом ставлення учня до процесу учіння; г) ставленням учня до окремих предметів. Ці показники взаємопов'язані. Високий рівень мотивації досягається, коли навчання є значущим для дитини, ставлення до нього і до основних предметів позитивне, вчитель є значущим суб'єктом, а пізнавальні та соціальні мотиви домінують в ієрархії [11].

У науці існують й інші підходи, наприклад, розвиток мотивації розглядається як ускладнення мотиваційної сфери, що включає всі її спонукання, та становлення зрілих відносин між ними. Одна з типологій виділяє шість рівнів, базуючись на ставленні школяра до учіння, характеристиці його мотивації та вмінні вчитися. Мотиви можуть бути оцінені за їхньою спрямованістю, рівнями, ієрархічністю, узгодженістю, стійкістю та дієвістю. Щоб уникнути фрагментації мотивації, необхідно зберігати її цілісність, виділяючи основну одиницю аналізу – сенс навчальної діяльності для дитини [11].

Інший підхід поділяє мотиви на внутрішні (реалізують пізнавальну потребу) та зовнішні (реалізують соціальні й інші потреби, не пов'язані безпосередньо з отриманням знань і не збігаються з метою учіння). Класифікація Р. Бібріха, Л. Ітельсона та ін. додатково виділяє характер особистісного сенсу, який надається навчанню. Науковці зазначають, що всі аспекти навчальних мотивів мають динамічні та змістові характеристики [11].

Динамічні характеристики, зауважують психологи, залежать від психофізіологічних особливостей учня: модальність, сила (виражена в непереборному прагненні) та стійкість (оцінюється за наявністю мотиву в більшості

навчальних ситуацій). Сила мотиву вимірюється глибиною усвідомлення потреби та самого мотиву, а стійкість – його збереженням протягом певного часу [11].

Змістові характеристики мотивації до учіння оцінюються за критеріями множинності, структурності та ієрархічності. Множинність відображає розвиненість і достатню кількість мотивів. Структурність оцінюється наявністю різних видів мотивів у мотиваційній сфері. Ієрархічність (наявність провідних мотивів, що поєднуються з нижчими) оцінюється шляхом виділення та ранжування головних груп мотивів [11].

Мотиви учіння класифікуються за змістом і станом та поділяються на такі групи:

1. Навчально-пізнавальні мотиви;
2. Широкі соціальні мотиви;
3. Вузько особистісні мотиви;
4. Негативні мотиви [11].

Навчально-пізнавальні мотиви (група 1) є **внутрішніми**, оскільки реалізують пізнавальну потребу, тоді як групи 2-4 є **зовнішніми**, оскільки реалізують потреби, не пов'язані безпосередньо з основною метою навчання. В. Мільман пропонує розглядати співвідношення зовнішніх і внутрішніх мотивів у структурі навчальної діяльності молодших школярів як показник рівня розвитку мотивації. Спираючись на цю структуру, М. Кормишев виділив чотири типи мотивації [10, 11]:

1. Перший тип мотивації характеризується домінуванням внутрішніх чинників: навчально-пізнавальних мотивів (бажання пізнавати нове, набувати знань і навичок, проявляти розумову активність) – мотиви самовдосконалення у поєднанні з широкими суспільними мотивами (діяльність разом з іншими та для них).

2. Другий тип мотивації – це переважання зовнішніх, але важливих і цінних соціальних мотивів (відчуття обов'язку та відповідальності, усвідомлення важливості та користі знань) – мотиви особистісного самовизначення і самовдосконалення, розуміння практичної цінності навчання та підготовки до майбутньої професії, а також навчання як засіб для соціальної взаємодії та спілкування.

3. Третій тип мотивації має ще вищий рівень зовнішніх стимулів, де домінують суто особистісні мотиви: прагнення до особистого добробуту, навчання задля самоствердження, досягнення престижу та лідерських позицій.

4. Четвертий тип мотивації містить найбільш очевидні зовнішні чинники і характеризується перевагою негативних спонукань: навчання з примусу, під тиском старших, бажання уникнути проблем, а також навчання виключно заради грошової або матеріальної винагороди.

Рівень розвитку навчальної мотивації визначається такими ознаками, як особиста важливість мотивів для навчання, вміння учня ставити перед собою цілі, позитивні емоції від навчального процесу та наявність навичок самонавчання. Ці ознаки слугують критеріями зрілості та сформованості мотивації, а її розвиток розглядається як поступове становлення кожного з цих елементів у мотиваційній структурі особистості [11].

Якщо учень орієнтований на успіх, це призводить до навчання заради здобуття знань, самостійного формулювання цілей і пошуку шляхів їх реалізації. Якщо головним мотивом є бажання уникнути провалу, виникає нерішучість, боязнь критики та негативних результатів, а також негативні емоційні стани [7].

Мотивація класифікується на зовнішню та внутрішню. Зовнішня мотивація – це спонукання або заохочення до певної дії чинниками чи стимулами, що не залежать від самої людини, наприклад, обіцянка високої оцінки для прискорення виконання завдання. Внутрішня мотивація походить від самого процесу діяльності, наприклад, коли учень навчається не заради оцінок, а через любов до самого процесу пізнання та здобуття знань [3].

Позитивна мотивація формується на основі позитивних стимулів і заохочень. Прикладом може слугувати думка дитини: «Я отримаю цукерки і піду розважатися, якщо вивчу уроки». Негативна мотивація, навпаки, ґрунтується на загрозі покарання або неприємних наслідків, наприклад: «Якщо не вивчу уроки, мене покарають».

Ступінь розвитку мотиваційної сфери індивіда оцінюється за критеріями широти, гнучкості та ієрархічності. Широта мотиваційної сфери являє собою різноманіття мотиваційних елементів – потреб, мотивів та цілей. Чим більша

кількість та якісна різноманітність цих елементів, тим вищий рівень розвитку мотиваційної сфери.

Гнучкість мотиваційної сфери виявляється у здатності використовувати нижчі за рівнем мотиваційні стимули для задоволення вищої мотиваційної потреби. Наприклад, одна особа задовольняє потребу в інформації лише через ТБ, радіо та кіно, тоді як інша використовує для цього книги, періодику та живе спілкування. Мотиваційна сфера другої особи більш гнучка. Ієрархія мотивів також є важливою ознакою мотиваційної сфери. Деякі мотиви мають більшу силу і виникають частіше; інші, навпаки, є менш вираженими та активізуються рідше. Що більша різниця у силі та частоті виникнення мотиваційних утворень на певному рівні, то вищою є ієрархічність мотиваційної сфери.

Мотивація навчання є багатогранною проблемою для вивчення, оскільки її можна розглядати у широкому та вузькому сенсах. Класифікація мотивації на внутрішню і зовнішню є центральною ідеєю в теорії самодетермінації, розробленій Е. Дісі та Р. Раяном, яка виходить із того, що людина має вроджене бажання до самостійності та свободи вибору. Отже, «самодетермінація» – це розуміння та відчуття наявності вибору, високий ступінь незалежності й можливість самовираження. Коли основні психологічні потреби – в самостійності, компетентності та значущих взаєминах – задовольняються, мотивація до діяльності стає внутрішньою [38]. Якщо ж ці потреби ігноруються (особа відчуває, що її контролюють, не впевнена у власній компетентності й не має важливих стосунків), мотивація переходить у зовнішню. Якщо ж ці потреби ігноруються (особа відчуває, що її контролюють, не впевнена у власній компетентності й не має важливих стосунків), мотивація переходить у зовнішню.

Внутрішня мотивація до навчання розвивається послідовно і проходить кілька стадій: виникнення зацікавленості до самого процесу навчання; формування інтересу до кінцевого результату роботи; розвиток інтересу до змісту навчального матеріалу. Зовнішні мотиви охоплюють спонукання до навчання, які за своєю суттю і походженням виходять за рамки власне освітнього процесу та пов'язані з більш широкими соціальними взаємовідносинами учнів. Залежно від їхнього змісту,

спрямованості та джерела походження, соціальні мотиви поділяються на кілька категорій:

1. суспільно-політичні: навчання у школі розглядається як важливий громадянський обов'язок;
2. професійно-ціннісні: навчальна діяльність сприймається як етап підготовки до оволодіння обраною професією;
3. мотиви соціального визнання та самоповаги, що відображають бажання школяра підтвердити свою особистість та значущість;
4. комунікативні: бажання взаємодіяти з іншими людьми та наслідувати їх [34].

Внутрішня мотивація сприяє підвищенню продуктивності діяльності, кращим результатам у навчанні та загальному психологічному благополуччю, тоді як зовнішня мотивація може призводити до зменшення творчих здібностей, негативних емоцій і погіршення успішності. Структура мотивації містить два компоненти: диспозиційний та ситуаційний. Ситуаційний елемент – це безпосередньо мотивація, яка може бути внутрішньою, зовнішньою або повністю відсутньою. Диспозиційний елемент – це особистісна характеристика діяча, відома як локус каузальності (спрямованість на внутрішні чи зовнішні чинники діяльності, або її відсутність), який буває внутрішнім, зовнішнім чи нейтральним.

Різноманітні потреби людини є фундаментом її мотивів діяльності. Потреба – це необхідність у чомусь або комусь, те, без чого неможливе існування, вимоги, які мають бути задоволені. У дошкільному віці задоволення потреб відбувається через ігрові мотиви. З початком шкільного життя ігрові мотиви стають менш значущими, поступаючи навчальним, до яких пізніше додаються й трудові мотиви. Важливою ознакою потреби є її предметне наповнення – сукупність об'єктів духовної та матеріальної культури, завдяки яким ця потреба може бути реалізована [35].

Мотиви, які спонукають школярів до навчання, поділяються на соціальні та пізнавальні. Широкі соціальні мотиви, у свою чергу, класифікуються на значні групи, виходячи з їхнього походження, суті та спрямованості [20, 21, 31].

Пізнавальні мотиви розвиваються під час вивчення шкільних дисциплін і спрямовані на розширення та поглиблення знань, умінь і навичок, а також на

формування інтересу до знань і самого процесу їх здобуття. Їхнє формування залежить як від індивідуальних психологічних особливостей, так і від педагогічних умов освітнього процесу. Для їхнього розвитку важливо звертати увагу на методи, прийоми та організацію навчальної діяльності, які використовує вчитель.

Як правило, у навчальному процесі школярі поєднують пізнавальні та соціальні мотиви, що є найбільш ефективним для посилення інтересу до навчання. У результаті в учнів виникає внутрішнє прагнення до пізнання, і вони можуть посісти активну позицію у навчально-пізнавальній діяльності (рис. 2.1). Для цього необхідно забезпечити чітке й доступне пояснення матеріалу, грамотно організовувати самостійну роботу, демонструвати практичну користь навчального матеріалу, комбінувати різні навчальні методи і прийоми, створювати ситуації, що вимагають розв'язання проблем, застосовувати елементи, які викликають зацікавленість, використовувати дотепність, стимулювати емоції і співпереживання.

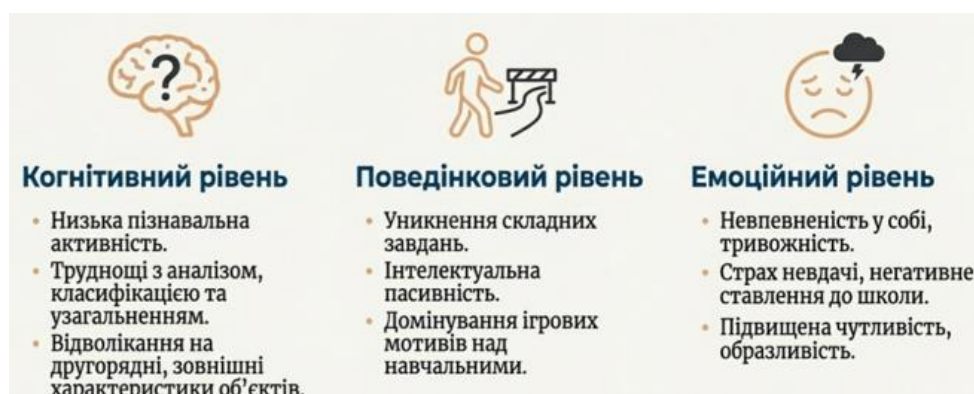

Рис. 2.1. Складові демотивації учня

У процесі формування мотивації до навчання важливим є застосування елементів пізнавальної новизни, ігор, навчальних обговорень, протиріч та аналогій. Одним із найбільш ефективних прийомів мотивації учнів є формування на занятті ситуації успіху, що визначається як внутрішнє відчуття задоволення від досягнутого результату, отриманого завдяки докладеним фізичним чи інтелектуальним зусиллям. Ситуація успіху реалізується тоді, коли учень сам сприймає свій результат як позитивне досягнення. Об'єктивний успіх у діяльності є зовнішнім, оскільки оцінка якості результату здійснюється іншими спостерігачами.

Усвідомлення успіху та його значущості настає у дитини після подолання власної невпевненості, психологічного дискомфорту та інших перешкод [20]. Навіть одноразове переживання успіху може справити сильне емоційне враження на школяра і позитивно вплинути на його життєву траєкторію [21].

2.2. Методики дослідження навчальної мотивації школярів

Методологічною основою для оцінки рівня мотивації слугують фундаментальні засади діяльнісної концепції, які пояснюють сутність, функціонування та механізми становлення особистісних мотивів. Мотиви до навчання є необхідною та інтегральною складовою навчальної діяльності, яка послідовно формується в міру освоєння знань школярами.

Для досягнення найкращих результатів під час вивчення навчальної мотивації учнів, зокрема в контексті їхньої спільної діяльності з дорослими, діяльнісний підхід вимагає застосування комплексних діагностичних інструментів. До них належать: спостереження, експериментальні техніки, проєктивні методики та опитувальники. Крім того, ефективними інструментами є анкетування, бесіда, а також аналіз продуктів діяльності (зокрема, шкільної успішності) та інші методи [11].

Для розвитку та зміцнення навчальної мотивації необхідно використовувати комплекс різноманітних методів, засобів та стимулюючих прийомів [21]. Психологічні процеси, що лежать в основі засвоєння знань (за дослідженнями А. Зака, В. Крутецького, Г. Люблінської, Н. Менчинської та ін.), мають складний, багатоетапний і тривалий характер формування, що відбувається протягом усього періоду навчання.

Типово розвинені діти можуть стикатися з тимчасовими і незначними ускладненнями на початковому етапі аналізу змісту завдань, що пояснюється незначним, фізіологічно зумовленим відставанням у становленні аналітико-синтетичних навичок. Однак ці проблеми з часом нівелюються. Натомість, у школярів із порушеннями мовлення навчальні труднощі є набагато серйознішими, охоплюють усі етапи засвоєння знань (О. Ляшенко, Т. Сак та ін.) і спричинені недостатнім розвитком аналітико-синтетичних здібностей, погіршеною критичністю

мислення, нестабільною пам'яттю та іншими чинниками. Крім того, спостерігається недорозвинення окремих пізнавальних функцій і процесів, а також порушення одночасного (симультанного) та послідовного (сукцесивного) синтезів.

Педагогічні методики (наприклад, М. Монтесорі) та технології вільної освіти, що спрямовані на активізацію діяльності учнів, передбачають початковий підготовчий етап. На цьому етапі проводиться робота, метою якої є формування готовності до успішного засвоєння навчального матеріалу, найчастіше у формі гри, конструювання та моделювання.

В. Бондар та інші педагоги рекомендують для роботи з учнями, що мають мовленнєві порушення, застосовувати комп'ютерні та ігрові технології, а також програмоване, проблемне, інтерактивне, інтеграційне та особистісно-орієнтоване навчання. Важливою особливістю організації навчання є необхідність враховувати індивідуальний потенціал дітей та їхній темп засвоєння інформації (В. Тарасун). Рекомендовано також застосовувати обхідні шляхи навчання для дітей з мовленнєвими вадами, спираючись на більш збережені функції та процеси, використовуючи при цьому спеціалізовані наочні матеріали, адаптовані тексти, різноманітні вправи та сучасні комп'ютерні технології [14].

Для результативної діагностики були адаптовані та впроваджені такі методичні інструменти: опитувальник «Навчальна мотивація», процедура «Експериментальна бесіда» та шкала «Веселий – сумний» для оцінки емоційного сприйняття шкільного процесу. Ці методики дозволили встановити сформованість внутрішньої позиції учня, домінуючі мотиви та емоційний фон навчання у вибірці дітей з порушеннями мовленнєвого розвитку.

Результати «Експериментальної бесіди» показали, що половина (50%) дітей з нормативним розвитком демонструє сформовану внутрішню позицію учня (тобто надають понад шість ствердних відповідей), тоді як інша половина має недостатньо сформовану позицію. Серед учнів з мовленнєвими вадами цей показник нижчий: лише 20% мають сформовану позицію, тоді як переважна більшість (80%) – несформовану (надали менше шести позитивних відповідей). Це вказує на

домінування ігрових мотивів у цій групі, а також на ускладнення в період адаптації до школи, зокрема на труднощі у засвоєнні нової інформації і навчального контенту.

Аналіз даних за методикою М. Гінзбурга («Дослідження мотивації до навчання») показав значні відмінності:

- Діти з типовим розвитком: 80% перебувають на високому рівні мотивації, де домінують пізнавальні та соціально-позиційні мотиви, свідчаючи про чітко сформоване ставлення до статусу учня та прагнення до нових знань. Решта 20% розподілилися порівну між середнім (10%) та початковим (10%) рівнями, причому на останньому переважають зовнішні стимули та негативне ставлення до навчання.

- Учні із мовленнєвими порушеннями: 40% досягли високого рівня (з домінуванням навчальних і позиційних мотивів), але половина (50%) знаходиться на середньому рівні. Для цієї середньої групи ключовими є ігрові мотиви та прагнення отримати схвалення; позитивне ставлення до школи сформоване, але більша привабливість зосереджена на позакласних активностях. Початковий рівень зафіксовано у 10% дітей, де переважає зовнішня мотивація (навчання не за власним бажанням) та негативне сприйняття занять.

Таким чином, переважна частина дітей із мовленнєвими вадами (50%) має середній рівень мотивації, що створює перешкоди для ефективності корекційно-навчального процесу.

Оцінка емоційного сприйняття школи за методикою «Веселий-сумний» засвідчила, що 90% дітей із типовим розвитком мають високопозитивне емоційне ставлення до навчального закладу, будучи емоційно стабільними та позитивно орієнтованими на процес навчання; лише 10% виявили негативне сприйняття. У дітей із порушеннями мовлення картина інша: 70% з них надали тривожні відповіді, що вказує на «болюче» переживання шкільного періоду і емоційне напруження. Позитивне емоційне ставлення до навчання виявили тільки 30% цієї групи (рис. 2.2).

Ю. Бабанський підкреслює, що кожен педагогічний прийом, використаний у освітньому процесі, може мати мотиваційний вплив. Однак він відокремлює спеціальну категорію методів стимулювання та мотивації, призначення яких –

цілеспрямоване формування стійкої позитивної мотивації та заохочення учнів до інтенсивної пізнавальної роботи. Ці методи він поділяє на дві основні групи [15]:

Рис. 2.2. Складові зниження мотивації у школярів з дефектами мовлення

1. Стимулювання пізнавальних інтересів: охоплює використання навчальних ігор, обговорення життєвих прикладів, проведення диспутів і дискусій, а також створення елементів новизни та ситуацій досягнення успіху.

2. Формування почуття обов'язку та відповідальності: включає роз'яснення соціальної й особистої важливості навчання, висунення чітких вимог до навчального процесу, а також застосування заохочень і стягнень.

Мотивація досягнення успіху є ключовою для формування стійкої настанови до навчання, виховання необхідних особистісних якостей та забезпечення позитивного сприйняття освітнього процесу, прагнення до нових знань і розширення кругозору. Т. Бланк зазначає, що результативність навчальної діяльності безпосередньо визначається майстерністю педагога у формуванні позитивної мотивації [1]. Лише тоді навчання стане захоплюючим, викликаючи в учнів інтерес та ентузіазм [21].

Додаткове анкетування [16] підтверджує ефективність цього методу для оцінки мотивації. Кількісний та якісний аналіз результатів одного з емпіричних досліджень засвідчив, що:

- 50% школярів мають високу шкільну мотивацію (керуються пізнавальними мотивами, сумлінно дотримуються вимог педагога і переживають через низькі оцінки).

- Достатній рівень продемонстрував 41% учнів (є відповідальними та успішно справляються з навчальними завданнями).

- Низька шкільна мотивація виявлена лише у 9% (неохоче відвідують заклад, радіють пропущеним урокам і відволікаються на сторонні справи).

Таким чином, у цій вибірці переважає високий рівень навчальної мотивації [16].

Для визначення мотиваційного фактора, що забезпечує позитивний емоційний супровід навчання, найбільш доцільною є класифікація творчих завдань В. Мельничайка, а також вправи з сучасних навчально-методичних комплексів (М. Білецька, Л. Варзацька, М. Вашуленко, В. Колесніченко, О. Мельничайко, К. Прищепа, Н. Скрипченко, Л. Скуратівський, О. Хорошковська). В основу цієї класифікації покладено елементи змісту мовної освіти: розвиток мовленнєвих навичок та формування знань і умінь. Отже, творчі вправи поділяються на дві категорії: комунікативні (спрямовані на вдосконалення навичок мовленнєвої діяльності: аудіювання, говоріння, читання та письма) та фонетико-граматичні (спрямовані на формування знань про мовні одиниці різних рівнів).

Змістова складова розробленої методики реалізується через ретельний підбір мовного матеріалу, який відображає особливості культурного спадку українського народу (як матеріального, так і духовного). Діяльнісна складова має на меті формування практичних компетенцій і навичок шляхом виконання креативних завдань. Усі вправи об'єднані у структуровану, цілісну систему, де кожне наступне завдання логічно впливає з попереднього. Вони відповідають низці вимог, зокрема:

1. Якість знань і вмінь: Сприяння розвитку та закріпленню різних аспектів засвоєного матеріалу (повнота, стійкість, усвідомленість, гнучкість).

2. Повторюваність: Забезпечення достатньої кількості та різноманітності вправ протягом вивчення цілої теми.

3. Економічність подачі: Використання лаконічного формату, коли на основі одного об'єкта (запису, ілюстрації) формулюються кілька тренувальних завдань.

4. Диференційоване керівництво: Застосування різних форм супроводу роботи учнів, що залежить від їхнього рівня засвоєння (наприклад, використання зразків, таблиць, контролю кінцевого результату).

Науковці Л. Варзацька та Л. Скуратівський зауважують, що учні демонструють небажання виконувати пасивні та монотонні завдання, як-от копіювання текстів із дошки без творчого елемента, дослівний переказ прочитаного або механічне заучування значного обсягу правил і віршів. Навпаки, інтерес до завдань зростає, коли вони мають креативний характер і дозволяють проявити власну ініціативу та самостійність. Згідно з дослідженнями [22], навчально-пізнавальні мотиви можуть сформуватися лише за умови активної діяльності.

Висновки до розділу 2

Отож, більшість учнів із мовленнєвими вадами характеризуються недостатньою сформованістю внутрішньої позиції учня, домінуванням ігрової мотивації та прагненням до похвали, сильним емоційним навантаженням під час навчання, а також більшою привабливістю позаурочної діяльності школи.

До впровадження спеціального навчання суттєвих позитивних змін у динаміці навчальної мотивації не спостерігається. Зокрема, мотивація, пов'язана з самим процесом навчання, може навіть дещо знижуватися (з 15,2% до 13,2%). Ця тенденція перешкоджає успішному засвоєнню навчального матеріалу і суперечить природному процесу розвитку пізнавальних інтересів у школярів.

РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ МЕТОДИКИ ПІДВИЩЕННЯ НАВЧАЛЬНОЇ МОТИВАЦІЇ УЧНІВ З ДЕФЕКТАМИ МОВЛЕННЯ НА УРОКАХ ПРИРОДНИЧИХ ПРЕДМЕТІВ

3.1. Організація і проведення педагогічного експерименту

Завдання експериментального дослідження на уроках природничих дисциплін були визначені наступним чином:

1. Розробка вправ: Створення креативних завдань, які одночасно стимулюють розвиток мотиваційної сфери та мовленнєвих навичок.

2. Педагогічне забезпечення: Створення сприятливих педагогічних умов для ефективного застосування цих вправ.

3. Стимулювання самостійності: Інтеграція різноманітних прийомів заохочення та підтримки у тексти завдань і методичний супровід з метою активізації та розвитку пізнавальних потреб.

4. Формування ціннісного ставлення: Розширення особистісного досвіду творчості та формування емоційно-ціннісної орієнтації щодо природи та мовленнєвої діяльності.

5. Удосконалення мовлення: Поліпшення практичних навичок мовленнєвої діяльності.

Основними положеннями експериментальної методики є:

- Навчання як пізнання: Організація освітнього процесу як активного дослідження природи, що передбачає збалансоване поєднання репродуктивної (відтворювальної) та творчої (продуктивної) діяльності. Саме творчість дозволяє особистості реалізувати свій потенціал, швидко адаптуватися до змін у середовищі та трансформувати його, розвиваючи себе.

- Використання мотиваційного потенціалу: Залучення учнів до навчання відбувається через активацію їхніх потреб, що викликає позитивні емоційні переживання (задоволення, радість від успіху). Систематичне повторення таких успішних ситуацій формує у дітей нову стійку потребу в цій діяльності, таким чином інтегруючи новий мотив у загальну мотиваційну структуру.

- Роль контролю: Для молодших учнів перша активна стадія формування навчально-пізнавального мотиву суттєво залежить від чіткості ситуації та контролю з боку вчителя.

- Мовленнєва творчість: Як результат оволодіння навичками, мовленнєва творчість дає дитині можливість вільно володіти мовою для формулювання та передачі власних думок, емоцій та внутрішнього світу.

Дослідження психолого-педагогічних особливостей навчальної мотивації школярів із мовленнєвими вадами під час вивчення природничих дисциплін проводилось протягом 2024–2025 рр. на базі 5-9-х класів Рівненського ліцею №1 Рівненської міської ради. На основі наведених принципів була розроблена експериментальна програма для вивчення природничих дисциплін. Її зміст структуровано на три взаємопов'язані компоненти: аспекти роботи згідно з навчальною програмою за класами; типи творчих вправ, що застосовуються на кожному етапі; та їх дидактичне призначення. *Дослідно-експериментальне навчання проводиться у чотири послідовні етапи (з 5-го по 9-й клас), що складають лінгводидактичну модель використання творчих вправ для посилення навчальної мотивації* (рис. 3.1):

1. Ознайомлювальний (5-6 класи).
2. Навчально-аналітичний (7 клас).
3. Формуючий (8 клас).
4. Систематизуючо-контролювальний (9 клас).

Після визначення ключових елементів моделі розпочато безпосередню реалізацію формуючого експерименту.

Відповідно до Державного стандарту середньої освіти, вчителі, компетентно організовуючи творчі вправи, забезпечують комунікативну змістову лінію, розвиваючи мовлення учнів та їхнє вміння використовувати мову як інструмент спілкування, пізнання і впливу. Пріоритет віддається розвитку та вдосконаленню усних форм мовленнєвої діяльності (слухання/розуміння, діалог, монолог), якими учні вже частково володіють. Паралельно відбувається формування початкових навичок дослідницької роботи.

Рис. 3.1. Чотири послідовні етапи дослідно-експериментального навчання

Оскільки гра є домінуючою діяльністю для цієї категорії дітей, мовленнєві завдання впроваджуються у формі творчих ігор. Їхня кількість і розподіл протягом уроку ретельно плануються: на початку – для зацікавлення та організації, у ході уроку – для засвоєння теми, а наприкінці – для активізації пошукової діяльності. Важливо контролювати темп гри та її доступність, уникати надмірного збудження, перевантаження та негативних емоцій. Ігри також мають відповідати лінгвоукраїнознавчій лінії, надаючи учням цікаве уявлення про культуру спілкування та етикетні форми українського народу.

Лінгвістична (мовно-теоретична) лінія забезпечується шляхом засвоєння базових понять (звуки, літери, склад, наголос, слово, речення). Це досягається завдяки таким іграм, як «Парасолька», «Риболови», «Знайди зайве», «Додай слово», роботі з деформованими реченнями та іншим графічним творчим завданням.

Діяльнісна лінія пронизує всі змістові напрямки. На доступному мовному матеріалі (фонетичному, графічному, лексичному, граматичному) та в процесі всіх чотирьох видів мовленнєвої діяльності (аудіювання, говоріння, читання, письмо) в учнів формуються та вдосконалюються ключові розумові операції: аналіз, синтез, порівняння схожих і відмінних одиниць, групування та формування висновків.

Робота з творчими вправами у 7-х класах дозволяє реалізувати функціональний підхід до вивчення мовних явищ, рухаючись за принципом «від загального до часткового». Елементи мовної теорії, що систематизуються та закріплюються під час цих вправ, мають не лише практичну, але й значну пізнавальну цінність,

служуючи важливим інструментом розвитку мотивації. Вони стимулюють інтерес дітей до власного мовлення та мовлення оточуючих, сприяють розвитку інтонації, навичок етикетної комунікації та засвоєнню мовленнєвого етикету. Цей процес відбувається здебільшого колективно, під наглядом вчителя, на рівні практичних спостережень за природою.

Різноманітні креативні завдання допомагають учням усвідомити функціональне значення лексико-граматичних категорій, кількісно та якісно збагачуючи їхній словниковий запас і роблячи природничу лексику більш точною та виразною. Участь у творчих іграх «Малюнки оживають» та «Живі літери» вдосконалює навички звукового аналізу слів, сприяє розвитку мовлення та культури спілкування. Вміння послідовно і коректно відтворювати звуки у слові та записувати їх буквами, що активно формується під час вивчення природничих дисциплін, є фундаментальною передумовою для розвитку аудіативних навичок (слухати і розуміти інформацію).

Експериментальна діяльність у 8-х класах сфокусована на специфіці змісту та організації навчального процесу. Зацікавленість у навчанні виникає вже на початкових етапах. На завершальному етапі вивчення теми творчі вправи забезпечують не лише здобуття нових знань, але й систематизацію, узагальнення та міцне закріплення пройденого матеріалу.

Ключове освітнє призначення креативних завдань полягає у розвитку здатності школярів оперативно, точно та ефективно розв'язувати реальні життєві виклики, використовуючи набуті знання й компетенції. На відміну від рутинних тренувальних завдань, творчі не передбачають заздалегідь підготовленого розв'язку. Учням необхідно самостійно відшукати, сконструювати чи згенерувати необхідний матеріал. Хоча зміст таких завдань може бути різноманітним, їх об'єднує обов'язковість нестандартного підходу. Вправи пропонуються з послідовним підвищенням рівня складності, починаючи з усного виконання. На етапі фіналізації формування вмінь учні отримують завдання, яке моделює практичну проблемну ситуацію.

Під час виконання завдань необхідно стимулювати креативність учнів та задіювати ресурси позашкільної діяльності. На старті вивчення нової теми школярів ознайомлюють з очікуваними результатами, методами роботи та контролю, а також надають детальний план дій із можливістю самостійного вибору. Важливо встановлювати конкретні та реалістичні цілі, що передбачають усвідомлення відповідальності за власні успіхи та помилки, а також бачення прямого зв'язку між докладеними зусиллями та отриманим результатом. Після завершення вправ учні рефлексують, обговорюючи найбільші труднощі та стратегії їх подолання. Обов'язковою умовою є забезпечення доступної ситуації успіху шляхом вибору завдань, які дозволяють учням часто досягати позитивних результатів. Експериментальне навчання з природничих дисциплін має бути синхронізоване з інтересами дітей. Навчальний контент повинен інтегруватися в їхню особистісну систему знань і пов'язуватися з повсякденним досвідом. Для посилення допитливості слід максимально використовувати потенціал навчального матеріалу, включаючи у заняття нестандартні факти, оригінальні погляди на явища та наочні засоби, що привертають увагу.

Задоволення та позитивні емоції, отримані від успішного виконання креативних завдань, сприяють створенню сприятливого клімату у стосунках як з педагогом, так і з однолітками. Організація роботи повинна забезпечувати щирість позитивного підкріплення. Накопичення позитивного емоційного досвіду слугує фундаментом для формування мотивів до навчання. Коли емоції пов'язуються із процесом засвоєння знань, цей процес набуває особливої значущості для дитини. Таким чином, початково поставлена мета завдання трансформується у внутрішній спонукальний мотив до його виконання, що ефективно впливає на розвиток навчальної мотивації у молодшій школі.

Експериментальне дослідження зафіксувало суттєву позитивну динаміку у розвитку навчально-пізнавальних мотивів:

- У 5-6 класах відзначено середній приріст на 14%: частка учнів з мотивацією, пов'язаною зі змістом, зросла на 6,1%, а з мотивацією, пов'язаною з процесом, – на 7,9%.

- У 7-х класах середній рівень мотивів зріс на 14,7%: при цьому мотивація змістом збільшилася на 8,2%, а процесом – на 6,4%.
- 8-мі класи показали загальне збільшення показників на 15,1%. Зокрема, мотивація змістом зросла на 6,8%, а процесом – на 8,3%.
- У 9-х класах зафіксовано найвищий середній приріст – 15,3%. Кількість школярів з високим рівнем мотивації до навчання збільшилася з 21,8% до 36,5%, що становить різницю у 14,7% (рис. 3.2).

Рис. 3.2. Динаміка експериментального дослідження розвитку навчально-пізнавальних мотивів

Загалом, учні, які пройшли експериментальне навчання, демонструють підвищений рівень пізнавальних мотивів та загальнонавчальних навичок. Це пояснюється тим, що регулярне виконання творчих завдань сприяє самостійності у пізнанні, формує готовність і бажання до безперервної самоосвіти, а також вмінню організовувати навчальний процес ефективно, з інтересом та без надмірного навантаження. Характерно, що для більшості школярів домінуючими є мотиваційні чинники, пов'язані з процесом діяльності, а не з її змістом. Значна частина учнів проявляє сильну внутрішню потребу в інтелектуальній активності, що підтверджується обсягом обраних ними розумових завдань. Динаміка розвитку мотивації до навчання за допомогою цієї системи творчих вправ візуалізована у діаграмі, яка наочно підтверджує ефективність впровадженої методики [22].

3.2. Практичні рекомендації щодо розвитку навчальної мотивації учнів з порушеннями мовлення на уроках природничих предметів

На основі аналізу ефективних методик корекції навчальної мотивації у школярів із вадами мовлення на уроках природничих предметів виникла необхідність у розробці практичних рекомендацій для відповідної навчально-корекційної системи.

Фундаментом для цих рекомендацій стали наукові ідеї (В. Бондар, С. Конопляста, В. Крутецький, В. Тарасун, М. Шеремет та ін.) про те, що трудова діяльність має вирішальне значення у житті людини, а її успішне виконання вимагає оволодіння як специфічними, так і загальноприйнятими вміннями й навичками. Робота із завданнями передбачає розвиток елементів творчості та нестандартного мислення, які є критично важливими для вирішення життєвих проблем.

На підставі науково-методичних праць О. Мілевської, В. Нечипоренко та інших дослідників було виділено чотири послідовні етапи корекції навчальної діяльності в учнів із вадами мовлення на уроках природничих предметів, які синхронізовані з процесом формування необхідних навичок. Кожен етап передбачає диференційовані напрями навчально-корекційної роботи (табл. 3.1).

Для ефективного проведення корекції формується комплекс лабораторних і практичних занять. Тематика занять визначається шляхом аналізу шкільного матеріалу та текстів з природничих дисциплін, які вивчають школярі з вадами мовлення, і об'єднується у загальний тематичний план.

Наприклад, кілька тем можуть бути об'єднані в один лексичний розділ: «Фрукти та овочі. Ріст і розвиток». У межах цього розділу матеріал ієрархічно структурується від простого до складного:

1. I Етап (Орієнтувально-превентивний): Легший змістовий матеріал за темами: «Фрукти», «Сад, садівник», «Овочі», «Город, городина».

2. II Етап (Простих інтелектуальних моделей): Складніший матеріал за темами: «Ріст», «Розвиток».

3. III Етап (Комбінованих інтелектуальних моделей): Найскладніший матеріал за темою: «Селекція».

Таблиця 3.1

Диференційовані напрями навчально-корекційної роботи

Етап	Назва етапу	Основна мета	Напрями корекційної роботи
I	Орієнтувально-превентивний	Формування мовленнєвої та інтелектуальної готовності до засвоєння матеріалу. Сприяння розвитку операційного компонента навчальної діяльності та форм спілкування.	1. Корекція порушень мовлення. 2. Корекційно-розвивальна робота для розвитку та корекції інтелектуальної діяльності.
II	Простих інтелектуальних моделей	Формування вміння розв'язувати прості завдання з природничих предметів, як з опорою на задані схеми, так і без них.	Навчально-корекційна робота, спрямована на розвиток навичок вирішення певних типів простих природничих задач.
III	Комбінованих інтелектуальних моделей	Формування вміння розв'язувати типові складені задачі з опорою на задані схеми та без них.	Корекційно-розвивальний та навчально-розвивальний напрями роботи, сфокусовані на навчанні та розвитку з опорою та без опори на схеми.
IV	Продуктивного моделювання	Формування вміння самостійно виконувати завдання репродуктивно-продуктивного та творчого рівня.	Навчально-розвивальний напрям.

Спільна мета мовної корекції на всіх етапах – формування загальної обізнаності учнів із порушеннями мовлення щодо певної теми.

- Навчальні цілі II етапу: Формування розуміння та вживання загальних понять («Ріст», «Розвиток»), вміння розрізняти, описувати та називати масу предметів, розрізняти види ваг, а також культури спілкування (наприклад, ведення діалогу при купівлі фруктів).

- Навчальні цілі III етапу: Навчання учнів коректному вживанню назв рослин і розвиток навичок оперування ними. Навчання перетворенню одиничних природних

об'єктів у множину і навпаки, групуванню подібних рослин, а також узгодженню числівників з іменниками (орієнтація у взаємозв'язку: рослина – кількість – множина).

- Корекційно-розвивальна мета є наскрізною для всіх занять і залишається орієнтованою на корекцію загальних та індивідуальних мовленнєвих порушень, а також розвиток окремих процесів і функцій пізнавальної діяльності.

При формуванні занять використовувалися праці О. Гончарової (структура читацької компетентності), В. Тарасун (корекційно-превентивне навчання), О. Лурії (залежності між видами діяльності).

Навчальний матеріал занять спочатку може використовуватися для встановлення контакту та реалізації невербальної комунікації, а згодом – для розгальмування та формування мовлення. Він слугує засобом організації робочого стану дитини та її активної діяльності, створюючи емоційну готовність до сприймання мовлення.

Корекційно-розвивальні заняття організовуються у формі ігор («Кубики», «Крапочки», «Рамки з вкладками», «Унікуб») для забезпечення інтересу та доступності. Вони можуть проводитися індивідуально, фронтально або у позаурочний час. Головна мета цих ігор – формування інтелектуальних зв'язків, що сприяє відкладенню в свідомості дитини необхідних образних інтелектуальних моделей. Ігри застосовуються на I, II та III етапах, підбираються із поступовим ускладненням.

Приклад ускладнення гри «Кубики»:

- I Етап: Конструювання геометричних форм за наявним зразком (наприклад, мешканців саду).
- II Етап: Самостійне формування форм за допомогою кубиків.
- III Етап: Виконання завдання за усною інструкцією.

Навчальні цілі корекційно-розвивальних ігор за етапами (на прикладі уроків фізики):

- I етап: Формування вміння утворювати форми за зразком; розпізнавання форм плоских фігур та їх положення на площині (візуально і на дотик); пошук аналогій за кольором, формою, величиною, кількістю.

- II етап: Стимулювання самостійної творчості; формування вміння самостійно утворювати форми.

- III етап: Формування вміння виконувати завдання за інструкцією; розпізнавання форм плоских фігур та їх положення; формування вміння самостійної побудови форм.

Наскрізна корекційно-розвивальна мета всіх занять залишається незмінною: розвиток аналітико-синтетичної діяльності, просторового мислення, образного уявлення, вміння відтворювати образи оточуючого середовища по пам'яті, здатностей до комбінування, кмітливості, уваги та мислення.

Організацію такого ігрового корекційно-розвивального навчання для учнів із вадами мовлення рекомендували такі вчені, як В. Воскобовіч (розвиток психічних процесів через гру), З. Дьєнеш (отримання знань через гру) та М. Монтесорі (сенсорний матеріал та ігри з формами).

Для підвищення уважності дітей та організації їхньої навчальної діяльності варто використовувати класичний арсенал методів, спрямованих на стимулювання стійкості та розподілу уваги. Рекомендовано застосовувати такі прийоми, як «Четвертий зайвий», класифікація, виділення частини з цілого, ігри та конструювання. Ці методи створюють умови для стабілізації уваги та формування пізнавальної діяльності в учнів із мовленнєвими вадами. Робота в навчальному напрямі розпочинається з II-го та продовжується на III-му й IV-му етапах корекційної методики [15].

Анкетування показало, що більшість учнів із порушеннями мовлення формально розуміють важливість навчання (погоджуються з вимогами вчителів/батьків), але ці соціальні мотиваційні фактори усвідомлюються поверхово і не завжди стимулюють активну навчальну роботу.

У цій категорії дітей часто домінує негативна мотивація:

- Мотивація уникнення неприємностей (зафіксована у 66% обстежених 68 учнів).

- Мотивація благополуччя (прагнення отримати схвалення від дорослих).

Набагато рідше спостерігається мотивація самим процесом (13%) чи змістом навчання. Мотивація змістом є нестійкою: вона підвищується, якщо матеріал цікавий та доступний, але різко знижується, коли матеріал здається складним для сприймання.

Існує значна розбіжність між оцінками мотивації, наданими вчителями та самими учнями, що є наслідком низької усвідомленості мотивів. Діти утруднюються пояснити свої переваги (чому подобається або не подобається читання чи інші предмети) і не можуть чітко сформулювати сенс навчання для себе.

Учні демонструють недостатню самостійність і мають невисокий рівень домагань. У ситуації вибору завдання за складністю (важке, середнє, легке) 81% дітей обирають найлегше, при цьому лише 16% готові взятися за складніше пізніше. Мотивація вибору у більшості випадків є неусвідомленою та орієнтована на уникнення труднощів.

Низька якість виконання самостійних робіт та нездатність адекватно оцінити складність і правильність завдань ускладнюють для учнів вибір наступного кроку. Недостатність мотиваційної складової безпосередньо пов'язана з наявністю виражених труднощів в опануванні навичками, відчуттям неуспішності та слабким інтересом до змісту, що вивчається. Постійне зіткнення з неуспішністю призводить до послаблення мотиву досягнення успіху [5].

У дітей із мовленнєвими вадами часто спостерігаються труднощі в усвідомленні мети роботи, що починається з неспроможності зрозуміти словесну інструкцію. Стислий варіант інструкцій (у підручнику чи на картці) є занадто складним для сприймання. Це змушує педагога використовувати додаткові засоби (демонстрація зразка, спільне виконання), що, однак, формує низький рівень самостійності та залежність від стимулювання дорослого. Така залежність веде до інтелектуальної пасивності та звички покладатися на допомогу. Діти часто

неправильно розуміють ціль або взагалі не усвідомлюють її, що є поширеною проблемою у цій категорії школярів.

Низький рівень сформованості мотиваційно-цільового компоненту в учнів із порушеннями мовлення пояснюється:

- Навчально-операційними проблемами: Недостатній рівень опанування загальнонавчальними вміннями.
- Когнітивним перевантаженням: Надмірна складність мовленнєвої діяльності (потреба одночасно орієнтуватися на велику кількість правил і високий ступінь узагальнення), що викликає значне психоемоційне напруження і численні помилки (фонемо-графічні, лексико-граматичні, смислові).
- Низькою успішністю: Труднощі з осмисленням інформації під час читання та значні проблеми з програмуванням зв'язного висловлювання.
- Слабка пізнавальна сфера: Збідненість інтересів і потреб, недостатній рівень пізнавальної активності та самостійності.
- Інтелектуальна пасивність: Постійне очікування допомоги.
- Емоційно-вольові недоліки: Неспроможність до вольових зусиль, уникнення труднощів та невисокий рівень домагань.
- Організаційні недоліки: Помилки в керівництві з боку вчителів (ігнорування зони найближчого розвитку, позбавлення дитини посильних труднощів).
- Мікросоціальні чинники: Зниження інтелектуально-креативного потенціалу дитячого колективу.

Для ефективного розвитку мотиваційно-цільового компоненту мовленнєвої діяльності необхідно:

1. Стимулювання внутрішньої мотивації: Поступово зменшувати прийоми зовнішнього спонукання на користь виховання внутрішніх мотивів (прагнення до саморозвитку, безпосередня зацікавленість у подоланні мовленнєвих вад).
2. Оптимізація корекційного середовища: Урізноманітнення дидактичного матеріалу (для корекції аналізу, синтезу, пам'яті, моторики) та моделювання емоційно-забарвлених комунікативних ситуацій для стимулювання використання мовлення.

3. Виховання пізнавального інтересу: Ознайомлення з цікавими історіями (про вчених, походження слів), залучення до самостійного читання з подальшим переказом, спостереження та практичні дії для накопичення емпіричного досвіду.

4. Сприяння самостійності: Створення умов, за яких дитина самостійно виконує практичні та розумові дії, свідомо реалізуючи мету, використовуючи різні навчальні матеріали.

5. Використання доступних пізнавальних завдань: Навчання виявленню закономірностей, виділенню суттєвого, узагальненню матеріалу та формулюванню висновків.

6. Індивідуальний підхід: Врахування вікових, типологічних, психофізіологічних особливостей дитини, її труднощів та помилок.

7. Раціональне цілепокладання: Забезпечення чіткого усвідомлення учнями основної та проміжних цілей завдання.

8. Обов'язкове співставлення: Навчання зіставленню досягнутого результату з початковою, прийнятою метою.

9. Створення навчальної перспективи: Підтримка прагнення до старанності через демонстрацію найближчих та більш віддалених перспектив майбутньої роботи.

10. Підтримка у ситуаціях неуспішності: Своєчасне формування установки на необхідність уважності та старанності, здатність долати труднощі та досягати позитивних результатів.

11. Формування творчого підходу: Виховання настанови на креативність, власний пошук та самостійне «відкриття» нового, оскільки цей шлях пізнання є найбільш цікавим.

Недостатня дієвість і низький рівень усвідомленості мотивів, у поєднанні з нечітким розумінням мети навчальної роботи, часто стають ключовою причиною незадовільних результатів у формуванні навичок в учнів із порушеннями мовлення.

Формування мотиваційно-цільового компоненту мовленнєвої діяльності має відбуватися системно і комплексно, інтегруючись з усіма іншими складовими навчально-пізнавальної діяльності: організаційно-орієнтовною, змістово-

процесуальною, регулятивною та контрольно-оцінювальною, а також у контексті цілісного особистісного розвитку. Уповільнена динаміка розвитку цих компонентів спричинена парціальною недостатністю вищих психічних функцій, незрілістю емоційно-вольової сфери та низькою толерантністю учнів до навчального навантаження, що вимагає комплексної та цілеспрямованої корекції.

Зважаючи на високу складність мовленнєвої діяльності для цих школярів, педагог повинен трансформувати процес навчання на уроках природничих предметів у особистісно значущу, привабливу та цікаву роботу. Це досягається шляхом індивідуального підходу, який враховує схильності, позитивні якості та уподобання, одночасно беручи до уваги типові труднощі та специфіку порушень мовленнєвого розвитку кожного учня [4].

Нами розроблено мультимодальні рекомендації для підвищення мотивації успіху в умовах навчання учнів із вадами мовлення. Ця робота передбачає комплексну діагностику та формування мотивації досягнення, яка має здійснюватися командою супроводу спільно з батьками (рис. 3.3).

Рис. 3.3. Рекомендації сформованості мотиваційно-цільового компоненту в учнів із порушеннями мовлення

Для стимулювання навчальної мотивації успіху рекомендовано такі прийоми:

1. Когнітивне та емоційне стимулювання:

- Проблемні ситуації: Створення ситуацій, розв'язання яких вимагає засвоєння нових знань.
- Емоційний вплив: Вплив на емоційну сферу через відеоконтент та організацію екскурсій (у природу, музеї, природні парки).

Сюжетно-рольові ігри: Застосування ігор (наприклад, типу «Що? Де? Коли?») для розвитку здібностей, вміння приймати рішення та активізації мислення.

- Міждисциплінарність: Інтеграція знань шляхом зв'язування тем природничого предмету з іншими дисциплінами для розширення світогляду.

- Життєва цінність: Обговорення суті та важливості безперервного навчання (не лише шкільного, а й протягом життя).

- Налаштування на позитив: Оголошення мети роботи на початку заняття у формі цікавої розповіді чи історії, що відповідає віковій категорії.

- Рефлексія: Обмін думками, емоціями та враженнями наприкінці кожного заняття, включно з використанням «малюнків настрою».

2. Психологічна підтримка та релаксація:

- Сугестивна поезія: Використання поетичних форм для емоційного налаштування та навіювання віри у власні сили, наприклад:

*Який же ти сьогодні молодець,
Бо ти проймаєшся усім,
Ти віриш, мрієш!
І ти сьогодні найсправжнісінький мудрець,
– Усе здолаєш, усе вивчиш,
Все зумієш! (О. Самаруха)*

- Ігри-метафори: Застосування таких прийомів, як «Кольорова мішень» («Влучте у мішень. Поставте крапку у тому колі, колір якого Вам найбільше сподобався. Цей колір принесе Вам удачу сьогодні на уроці»).

- Релаксаційні вправи: Додавання до занять вправ на розслаблення (бажано з музичним супроводом) для підвищення уваги та концентрації. Наприклад, вправа «Засмагаємо» («Уявіть собі, що ноги засмагають на сонечку... Ноги напружилися... Опустіть ноги, вони втомилися, а тепер відпочивають, розслабляються. Вдих-пауза, видих-пауза...»).

3. Система оцінювання, орієнтована на успіх:

- Створення ситуації успіху: Пропонування ускладнених нових завдань, які базуються на попередньо набутих знаннях, щоб учень міг самостійно з ними впоратися.

- Допоміжна система «Сходинок»: Для підвищення мотивації успіху запропоновано допоміжну систему оцінювання для вчителів. Учитель розробляє до п'яти «сходинок», де дитина отримує зірочки за кожне успішно виконане завдання, переходячи з нижчої сходинок на верхню. Ця система є ігровим заохоченням, що позитивно впливає на мотивацію досягнення та пізнавальну активність [37].

Методи діагностики:

1. Анкетування: Для визначення початкового рівня сформованості навчальної мотивації доцільно використовувати спеціальну анкету (додаток А). Учні відповідають на запитання, обираючи «так», «ні», «не знаю». Нарахування балів:

- 3 бали: за відповідь, що вказує на найвищий ступінь мотивації.
- 1 бал: за проміжну відповідь.
- 0 балів: за найнижчу ступінь. Максимальна сума становить 30 балів. Рівні мотивації визначаються за сумою балів:
 - 25-30 балів: Висока навчальна активність, сформоване ставлення до себе як до школяра.
 - 20-24 бали: Ставлення до себе як до школяра практично сформоване.
 - 15-19 балів: Позитивне ставлення до школи, але більша привабливість позашкільних занять.
 - 10-14 балів: Ставлення до себе як до школяра не сформоване.
 - Менше 10 балів: Негативне ставлення до школи [32].

2. Емпіричне дослідження: Для відстеження розвитку навчальної мотивації протягом навчального року доцільно проводити спостереження, бесіди та опитування. За результатами учнів розподіляють на чотири рівні: високий, достатній, середній і низький.

Розвиток мотиваційної сфери є критично важливим, оскільки він визначає характер учіння, динаміку розумового зростання і прискорює перетворення

педагогічних цілей на особисті цілі учнів, сприяючи їхньому особистісному зростанню [36].

Висновки до розділу 3

Початкові спостереження та бесіди свідчать про загалом позитивне ставлення учнів до школи, їхню допитливість та розумову активність. Водночас виявляються ознаки нерозвиненості мотивації: ситуативність, нестійкість вольових зусиль та слабка усвідомленість можливостей для задоволення пізнавальних потреб.

Повторне дослідження наприкінці навчального року фіксує позитивну динаміку мотивації. Отож, впроваджена система занять сприяє процесам адаптації та виникненню стійкого інтересу як до навчальної діяльності, так і до її результатів.

ВИСНОВКИ

1. Аналіз психолого-педагогічних джерел окреслив поняття «навчальна мотивація» та «мотив», висвітлив ключові психологічні напрями та охарактеризував методи, класифікації, типи, критерії та рівні навчальних мотивів, особливо у контексті їхніх специфічних проявів у школярів із мовленнєвими вадами.

Встановлено, що проблема формування навчальної мотивації є високо актуальною, проте недостатньо розробленою. Для ефективної роботи необхідно поглиблене вивчення мотиваційної сфери дітей та цілеспрямований пошук шляхів її формування. Розвиток мотивації є фундаментальною умовою становлення цілісної, гармонійно розвиненої особистості. Одним із стратегічних пріоритетів у роботі з учнями, які мають дефекти мовлення, є формування стійкої мотивації успіху на уроках природничих предметів.

2. Під час аналізу теоретичних засад сутності навчальної мотивації особливу увагу приділено характеристиці особливостей мотиваційної сфери учнів. Встановлено, що найбільш стійким і бажаним типом є внутрішня (когнітивна) мотивація. Вона проявляється як усвідомлене прагнення до знань і самореалізації, а також як усвідомлена діяльність, коли дитина виконує роботу «для себе», керуючись бажанням отримати знання, а не зовнішнім тиском чи страхом. Учні з такою мотивацією постійно орієнтовані на власний розвиток та активно шукають нові шляхи самовдосконалення та здобуття нових знань.

3. У дослідженні охарактеризовано особливості організації навчального процесу для учнів із дефектами мовлення на уроках природничих дисциплін. Зокрема, було описано та проаналізовано найпоширеніші методики, що використовуються для корекційно-розвивального навчання цієї категорії школярів.

4. Дослідження процесу формування мотивації в учнів із порушеннями мовлення показало, що традиційні підходи та багато стандартних методів працюють недостатньо ефективно. Це вказує на нагальну потребу у розробці та впровадженні інноваційних стимулюючих технологій. Саме ці інновації здатні суттєво підвищити зацікавленість учня навчальною діяльністю та створити необхідні виховні ситуації для формування стійкої позитивної мотивації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Амброзьяк, О. Умови для навчання – умови для творчості. Формування мотиваційного поля загальноосвітнього закладу. *Завуч. Шкільний світ*. 2017. № 12. С. 19–22.
2. Бонарева, С. Особливості роботи з обдарованими дітьми. *Біологія і хімія в рідній школі*. 2018. № 1. С. 21–24.
3. Внутрішня і зовнішня мотивація. URL: http://psychologis.com.ua/vnutrennyaya_i_vneshnyaya_motivaciya.htm
4. Гвоздьева, Л. А. Проблемне навчання як засіб підвищення мотивації під час вивчення біології. *Біологія*. 2012. № 19–21. С. 2–15.
5. Грабовський, А. Хімічний експеримент як чинник формування мотивації учнів до навчання хімії. *Біологія і хімія в рідній школі*. 2016. № 6. С. 17–24.
6. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. К.: Либідь, 1997. 376 с.
7. Дуброва О. М. Навчальна мотивація як специфічний компонент навчальної діяльності. Черкаси, 2016. С. 30 – 37.
8. Канюк С. С. Психологія мотивації : навчальний посібник. К. : Либідь, 2002. С. 238 - 248.
9. Климчук В. О. Феномени розвитку внутрішньої мотивації. Соціальна психологія. 2008. №6 (32). С. 70-77.
10. Конопляста С. Ю., Сак Т. В. Логопсихологія: навч. посіб.; за ред. М. К. Шеремет. К. : Знання, 2010. 293 с.
11. Краснянська Л. Активізація навчальної діяльності учнів на уроках біології. *Біологія*. 2014. № 28–29. С. 12–16.
12. Кривоносова Н. Ф. Щоб вчитися стало цікаво. Мотивація навчальної і пізнавальної роботи на уроках географії. 7 клас. *Географія*. 2012. № 2. С. 2–4; № 3. С. 2–8.
13. Крутецький В. А. Психологія. К. : Вища шк., 1978. 282 с.

14. Лісова Л. І. Корекція навчальної діяльності молодших школярів з тяжкими порушеннями мовлення у процесі розв'язування арифметичних задач : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.03 / Л. І. Лісова, Нац. пед. у-тет імені М. П. Драгоманова. К.: [Б. в.], 2014. 20 с.

15. Литовченко О. В. Специфіка мотивації творчої особистості підлітка (теоретичний аспект). *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. Київ, 2008. Вип. 12, кн. 1. С. 265–271.

16. Лусканова Н.Г. Анкета для оцінювання рівня шкільної мотивації. URL: <http://osnova.com.ua/news/745>

17. Максименко С. Д. Індивідуальні особливості мислення дитини. К. : Знання, 1977. 48 с.

18. Мотивація на уроках біології. 7 клас / упоряд. Г. Опаренюк. Київ : Шк. світ, 2011. 114 с.

19. Мотивація на уроках біології. 8 клас / упоряд. Г. Опаренюк. Київ: Редакції газет природничо-мат. циклу, 2012. 120 с.

20. Освітні технології : навч.-метод. посіб / за заг. ред. О. М. Пехоти. К. : АСК, 2001. 256 с.

21. Остапенко, І. В. Формування мотивації навчальної діяльності школярів середнього шкільного віку. *Хімія*. 2011. № 15–16. С. 2–10.

22. Полєвікова О. Б. Система творчих вправ як засіб розвитку мотивації до вивчення рідної мови : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / О. Б. Полєвікова. Херсонський державний університет. Херсон: [Б. в.], 2004. 20 с.

23. Покась Л. А., Сльоза Н. В. Особливості сучасного уроку засвоєння нових знань з географії в 6 класі. *Географія та економіка в сучасній школі*. 2012. № 1. С. 12–16.

24. Програми розвитку дітей з тяжкими порушеннями мовлення URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchannya-ditej-u-specialnih-zakladah-osviti/osvita-ditej-z-osoblivimi-potrebami/navchalni-programi/korekciiprogrami>

25. Психологічний довідник учителя: в 4 кн., кн. 2 / Упоряд.: В. Андрієвська / За заг. ред. С. Максименка. К. : Главник, 2005. 112 с.

26. Психологічний супровід інклюзивної освіти: підручник/ за заг. ред. Т. О. Докучиної. Кам'янець-Подільський: К.-ПНУ імені Івана Огієнка, 2020. 172 с.
27. Рижикова І. Л. Мотиваційні тенденції організаторської діяльності старшокласників. Наукові записки ВДПУ ім. М. Коцюбинського. *Педагогіка і Психологія*. Вінниця, 2007. № 18. С. 216–222.
28. Реалії вибору дитиною соціально значущих цінностей : посібник / Т. О. Піроженко, Л. І. Соловйова, І. І. Карабаєва [та ін.] ; НАПН України, інт психології ім. Г. С. Костюка ; за ред. Т. О. Піроженко. Київ : Слово, 2017. 64 с.
29. Савчин М., Василенко Л. Вікова психологія. Київ: Академія. 2017. 368 с.
30. Савчин М. В. Загальна психологія. Київ: Академія, 2021. 344 с.
31. Семиченко В. А. Проблемы мотивации поведения и деятельности человека. *Модульный курс психологии*. К. : Миллениум, 2004. 521 с.
32. Телецька А. О. Поняття про навчальну мотивацію в психолого-педагогічній літературі. Збірник наукових праць професорсько-викладацького складу ДНУ імені Василя Стуса. Т. 2. Краматорськ, 2019. С. 100 - 102.
33. Український педагогічний словник / Уклад. С. У. Гончаренко. К. : Либідь, 1997. 375 с.
34. Усе про мотивацію / укл. А. Г. Дербеньова. Х. : Основа, 2012. 207 с.
35. Чи вміють 15-річні учні розв'язувати проблеми? Вісник. Тестування і моніторинг в освіті. 2019. № 6–7. С. 12–15.
36. Чи впливає поділ на групи й відбір учнів для навчання в різних закладах освіти на їхню мотивацію до навчання? // Вісник. Тестування і моніторинг в освіті. 2019. № 6–7. С. 16–19.
37. Ярошенко А. Рейтингова система оцінювання як засіб підвищення мотивації до навчання. *Біологія. Шкільний світ*. 2015. № 5. С. 6–8.
38. Deci E. L. The «What» and «Why» of Goal Pursuits: Human Needs and the Self-Determination of Behavior / E. L. Deci, R. M. Ryan // *Psychological Inquiry*. 2000. Vol. 11. № 4. S. 227-268.
39. The cambridge dictionary of psychology / general editor D. Matsumoto. New York : Cambridge University Press, 2009. 587 p.

ДОДАТКИ

Додаток А. Визначення мотивації школяра до навчання

Обладнання: тест анкета О. Онуфрієва та С. Костроміної.

Методика проведення. Дитині пропонується відповісти на запитання анкети, використовуючи відповіді “так”, “ні”, “не знаю”.

Обробка результатів. За кожну відповідь, що стоїть в анкеті на першому місці, надається 3 бали, на другому місці - 1 бал, на останньому місці – 0 балів.

Максимальна оцінка - 30 балів.

Оцінювання результатів. Зі зростанням кількості балів підвищується рівень мотивації. При одержанні 25-30 балів - сформоване ставлення до себе як до школяра, висока навчальна активність; 20-24 балів - ставлення до себе як до школяра практично сформованого; 15-19 балів - позитивне ставлення до школи, але школа приваблює більш поза шкільними справами; 10-14 балів - ставлення до себе як до школяра не сформовано; менше 10 балів - ставлення до школи негативне.

Анкета 1. Тобі подобається у школі? Так; не дуже; ні.

2. Уранці ти завжди з радістю йдеш до школи або часто бажаєш залишитися вдома? Іду з радістю; буває по-різному; бажаю залишитися вдома.

3. Якщо б учитель сказав, що завтра йти до школи не обов'язково, ти б пішов чи залишився вдома? Пішов до школи; не знаю; залишився б дома.

4. Тобі подобається, коли відмінюються які - не будь уроки? Не подобається; буває по - різному; подобається.

5. Ти б хотів щоб не задавали домашніх завдань? Не хотів; не знаю; хотів.

6. Ти хотів би, щоб у школі залишилися одні перерви? Ні; не знаю; хотів би.

7. Ти часто розповідаєш про школу своїм родичам та друзям? Часто; ніколи; не розповідаю.

8. Бажав би ти мати іншого, не такого суворого вчителя? Мені подобається наш вчитель; точно не знаю; бажав би.

9. У тебе у класі багато друзів? Багато; мало; не має друзів.

10. Тобі подобаються твої однокласники? Подобається; не дуже; не подобаються.

Додаток Б. Анкета для батьків

Шановні батьки, просимо дати відверті відповіді на запитання анкети з метою покращення дистанційного навчання (анкета анонімна).

1. Чи вчилася ваша дитина дистанційно?*

- ☐ ☐ ні, головне здоров'я, а не знання
- ☐ ☐ так, вважаю за необхідне, щоб дитина не відстала від програми
- ☐ ☐ частково (тільки окремі предмети)

2. Яким чином здійснюється навчання? (можна обрати декілька варіантів)*

- ☐ ☐ вивчаємо телеуроки Всеукраїнської школи онлайн
- ☐ ☐ користуємося матеріалами міської/сільської школи дистанційного навчання
- ☐ ☐ використовуємо матеріали вчителів школи
- ☐ ☐ все вчимо самостійно

3. Чи ознайомилися ви із порадами щодо організації дистанційного навчання, розміщеними на шкільному сайті? *

- ☐ ☐ Так
- ☐ ☐ Ні

4. Чи можуть ваші діти користуватися інструментами для організації дистанційного навчання, які використовують вчителі нашого закладу?

- ☐ ☐ Так
- ☐ ☐ Ні
- ☐ ☐ Частково

5. Які інструменти (із тих, що запропонували наші педагоги), на вашу думку, є найбільш вдалим (можна обрати декілька відповідей)? *

- ☐ ☐ GoogleClass
- ☐ ☐ сайт учителя
- ☐ ☐ вайбер
- ☐ ☐ посилання на документ (Goodle-диск учителя)
- ☐ ☐ ZOOM
- ☐ ☐ інше (напишу пізніше)

6. Як ви вважаєте, чи на достатньому рівні подається навчальний матеріал, запропонований вашим дітям?

☐ ☐ так, учитель пропонує різні форми вивчення нового (конспект, матеріал підручника, відео, схеми, таблиці тощо)

☐ ☐ частково (не враховуються індивідуальні можливості)

☐ ☐ Ні, учитель пропонує тільки параграф і завдання для виконання

7. Чи організовано вчителями зворотній зв'язок?

☐ ☐ так, є можливість спілкування

☐ ☐ Ні, вчитель не відповідає на запитання

8. Як ви вважаєте, чи потрібне онлайн-спілкування вчителів і учнів?

☐ ☐ опрацювання теорії

☐ ☐ виконання завдань

☐ ☐ емоційне налаштування

9. Яким є обсяг домашнього завдання для дітей? *

☐ ☐ завдань більше, ніж було виконано в ході уроку

☐ ☐ завдань не вистачає

☐ ☐ завдання не задають, достатньо тих, що виконуються у ході уроку

☐ ☐ завдань достатньо

10. Як проходить навчання ваших дітей? *

☐ ☐ діти вчаться тільки з допомогою батьків

☐ ☐ діти вчаться самостійно, ви не контролюєте їх

☐ ☐ діти вчаться самостійно, ви контролюєте процес навчання

11. Напишіть, що необхідно змінити, щоб навчання ваших дітей стало комфортнішим*

12. Про що б ви хотіли запитати адміністрацію закладу чи вчителя?

Додаток В. Анкета для учнів

Шановні учні, дайте відповіді на запитання анкети, щоб ми змогли зробити наше навчання цікавішим і комфортнішим (анкета анонімна)

1. Яке навчання вам подобається більше?

- ☐ Вдома
- ☐ В школі
- ☐ Інше:
- ☐

2. Чи зрозуміло подають вчителі теоретичний матеріал, який вам треба вивчити?

- ☐ так, конспекти містять, відео, таблиці, схеми, пояснення тощо
- ☐ ні, пропонується лише параграф підручника та завдання для виконання
- ☐ частково (вчителі пропонують різні варіанти, але мені потрібна допомога вчителя)

3. Які завдання вам пропонують найчастіше?

- ☐ Тільки вправи з підручника
- ☐ Завдання створені вчителем
- ☐ Творчі завдання
- ☐ Інтерактивні завдання з різних джерел
- ☐ Вчитель не дає жодних завдань

4. Що для вас у навчанні є найважчим?

- ☐ Вивчення теорії
- ☐ Виконання завдань
- ☐ Відсутність спілкування з вчителем